

CENTRE
FOR COMPARATIVE
STUDIES
OF CIVILISATIONS
JAGIELLONIAN UNIVERSITY IN KRAKÓW

The Polish Journal of the Arts and Culture. New Series 20
(2/2024): 157–193 [ARTYKUŁ]

<https://doi.org/10.4467/24506249PJ.24.028.21227>

Medycyna tybetańska w zbiorach Muzeum Etnograficznego w Krakowie

Ireneusz KANIA

Abstract

Tibetan medicine in the collections of The Ethnographic Museum in Krakow

The content of the article is a preliminary description of two exhibits from the field of Indo-Tibetan medicine, held by the Ethnographic Museum in Kraków. They come from the areas of Mongolia or Buryatia, from where they were brought by the famous researcher and traveller, J. Talko-Hryniewicz, as a result of his wanderings in those areas in the years 1903–1908.

They are: a collection of medicines (strictly speaking: raw materials for their preparation), consisting of several hundred samples, and a hand-written medical compendium in Tibetan.

This work provides a catalogue description of the collection, containing the Tibetan name of the appropriate medicine in Latin transliteration, its Latin name, possibly also Sanskrit and Polish, and a short description of the contents of the jars in which the samples are located. This is the first description of this kind in Polish and one of the few in world literature. In view of the fact that specialists of various fields are becoming increasingly interested in the still little-researched but extremely interesting concepts and achievements of traditional Tibetan medicine, and also the fact that our collection with its 277 exhibits is one of the leading ones in terms of numbers among similar collections in museums around the world (only twenty or so are known), it should be considered very valuable, and its study a scientific task of great importance. The same applies to the medical manual in Tibetan. It is a large handwritten book, whose author – the famous Mongolian scholar bLo bzang chos 'phel – lists *dūrya sgnon po*, probably written at the end of the 19th or beginning of the 20th century, is a sui generis summary of the long development of Indo-Tibetan medicine, which is why it has a very high scientific value.

This work provides a description of the compendium and its detailed contents (chapter titles in Tibetan and translated into Polish). It is one of only a few similar descriptions existing in world Tibetological literature. One of the most important goals of this work is to interest specialists in various fields of science – ethnographers, historians and practitioners of medicine, pharmacologists – in Tibetan medicine.

KEYWORDS: *Tibetan medicine box, The Ethnographic Museum in Krakow, Julian Talko-Hryniewicz*

SŁOWA KLUCZOWE: *tybetańska apteczka, Muzeum Etnograficzne w Krakowie, Julian Talko-Hryniewicz*

WYKAZ SKRÓTÓW I LITERATURY

Transliteracja pisma tybetańskiego

SLOV – A.F. Gammerman, B.V. Semičov, *Slovar' tibetsko-latino-russkich nazvanij lekarstvennogo rastitelnogo syr'ja, primenjaemogo v tibetskoj medicine*, Ulan-Ude 1963.

DD – G. Tucci (ed.), *Deb t'er dmar po gsar ma, Tibetan Chronicles by bSod nams rags pa*, vol. I, Serie Orientale Roma XXIV, Roma 1971.

Das – Sarat Chandra Das, *A Tibetan –English Dictionary with Sanskrit Synonyms*, Revised Edition, Second Reprint 1970, Delhi-Varanasi-Patna.

SMAN – Sman gžung khungs ma rnam las nad kyi rtgas bcos sogā thor bur 'byung ba phyogs gcig tu Bsgrigs pa gces btus sñing nor žes bya ba bžugs so, rękopis w języku tybetańskim w posiadaniu Muzeum Etnograficznego w Krakowie, nr. inw. 51760/MEK Autor: bTsun gzugs bande bLo bzang chos 'phel.

Wadd – L.A. Waddel, *The Buddhism of Tibet*, II-nd Ed., Cambridge 1934.

SEM – B.V. Semičov, Yu. M. Parfionovič, B.D. Dandaren, *Kratkij tibetsko-russkij slovar'*, Moskva 1963.

McD – A.A McDonell, *A Practical Sanskrit Dictionary*, London 1969.

Müll – R.F.G. Müller, *Grundlagen Altindischer Medizin*, Nova Acta Leopoldina, Neue Folge, Bd 11, nr 74, Halle/Saale 1942.

- a. – albo
- skr. – sanskryt
- tyb. – tybetański
- p. – patrz
- por. – porównaj
- poz. – pozycja

bur. – buracki
 mong. – mongolski

Transliterując na alfabet łaciński pismo tybetańskie, stosujemy jeden z systemów rozpowszechnionych w światowej tybetologii, w którym: **c** oznacza polskie **cz**, **ch** – **czh** (jak w słowie wyczha), **j** – **dź**, **ñ** – **ń**, **ts** – **c**, **tsh** – **c** z przydechem (jak w połączeniu więc chyba), **ng** – jak w ang. **sing**. Inne znaki w przybliżeniu jak w języku polskim.

Wstęp

Wśród eksponatów pochodzenia azjatyckiego będących w posiadaniu Muzeum Etnograficznego w Krakowie znajduje się kilkanaście interesujących pozycji, reprezentujących kulturę Tybetu, względnie obszarów objętych niegdyś wpływami tej kultury. Zajmiemy się tutaj dwoma spośród nich, tymi mianowicie, które po wstępnym zbadaniu uznaliśmy za najbardziej godne uwagi. Odnoszą się one do tradycyjnej medycyny tybetańskiej, pochodzą zaś z północnej Mongolii, ewentualnie Buriacji. Merytorycznie nie były one dotychczas dokładnie rozpoznane ani zinwentaryzowane. Celem niniejszej pracy jest wypełnienie tej luki, przy czym podkreślamy, że ma ona charakter wstępny, w stosunku zwłaszcza do szczegółowej analizy opisywanych tu eksponatów, która byłaby ze wszech miar z punktu widzenia naukowego pożądana i którą, być może, dane nam będzie podjąć w przyszłości. Prace takie mają wielkie znaczenie dla nauki, ponieważ spośród tradycyjnych systemów medycznych Wschodu tybetański należy do najważniejszych i jednocześnie najmniej zbadanych.

Dla ogólnego zorientowania czytelnika w specyfice i charakterze opisywanych tu obiektów podajemy kilka uwag na temat tradycyjnej medycyny tybetańskiej, a to z dwu powodów: po pierwsze, teoria i praktyka medyczna na terenie Mongolii i Buriacji przejęta jest prawie w całości – łącznie z innymi gałęziami wiedzy i z religią, a nawet językiem nauki i liturgii – z Tybetu, a po drugie, wstęp taki uważaliśmy za konieczny zwłaszcza w odniesieniu do trzeciej części niniejszej pracy, gdzie mowa będzie o rękopiśmiennym kompendium medycznym, będącym niejako „pendant” do zbioru leków.

Medycyna tybetańska, jak wszelkie systemy medyczne Wschodu, stanowi system tradycyjny, tzn. opierający się na bardzo starej tradycji pisanej. Jest to więc system „uczony”, toteż trudno go kwalifikować jako „ludowy”, co wszakże często się czyni. Oczywiście nie oznacza to, że nie zawiera on elementów wiedzy ludowej.

Pochodzenie medycyny tybetańskiej same źródła tybetańskie określają jako obce: chińskie („z Chin przyszła medycyna i astrologia” – DD, fol. 17a tekstu tyb.) bądź „zachodnie” (a więc irańskie; wyraźne wpływy Iranu widoczne są zwłaszcza w teoriach tzw. starej szkoły tybetańskiej medycyny, poprzedzającej wiek IX i X). W rzeczy samej jest to widoczne zwłaszcza w stosunku do stosowanych surowców i leków. Z kolei zrab teoretyczny zawdzięcza ona Indiom, skąd łącznie z masą różnorodnego piśmiennictwa (związanego z religią buddyjską) przejęto w okresie VIII–XI wieku podstawowe księgi medyczne i komentarze do nich, w tym słynną księgę *Catuṣtantra* (*Czteroksiąg*), przełożoną z sanskrytu na tybetański około połowy VIII wieku jako *rGyud bži*; jej oryginał zaginął. Jest to podstawowe dzieło z tego zakresu. Medyczna literatura tybetańska jest zresztą ogromna, ponieważ co znaczniejszy lama uważał za stosowne w swym dorobku pisanym (tyb. *gsung* ‘bum’ ‘opera omnia’) zostawić również jakiś tekst dotyczący sztuki i teorii leczenia.

Słabą stroną tej literatury jest jej nieoryginalność; powtarza ona z reguły te same formuły i sposoby, naśladowując najstarsze dzieła. Było tak w ciągu setek lat aż do czasów najnowszych.

W całości kształcie nauki buddyjskiej, takiej jak ją przekazywano adeptom w *dacanach*¹, które w zależności od systemu klasyfikacji dzielone były na 5 lub 10 części, medycyna zajmuje dość skromne miejsce jako jedna ze sztuk niższych. Jest to związane prawdopodobnie z faktem, że stosunkowo mało zależy ona od doktryny religijnej, która oczywiście stanowiła dla buddysty ukoronowanie wszelkiej wiedzy. Religia była tu, rzecz jasna, obecna w postaci modlitw i praktyk magicznych oraz zaklęć (skr. *mantra*, tyb. *sngags*) traktowanych jako środki lecznicze równie skuteczne co lekarstwa. Odzwierciedla to klasyczny podział medycyny tybetańskiej na 8 głównych dziedzin (tyb. *yan lag brgyad*, skr. *aṣṭāṅga*): *lus* (ciało), *byis pa* (dziecko, tj. choroby dziecięce), *mo nad* (choroby kobiece), *gdon* (złe duchy), *mtahon* (chirurgia), *dug* (zatrucie), *rgas* (starość), *ro tsa* (popęd płciowy) (por. Das, s. 1128b; podział ten pochodzi jeszcze z *rGyud bži*, por. Müll, s. 37).

Interesującym zagadnieniem jest obecność elementów magii we wszystkich tradycyjnych systemach medycznych Wschodu. Nie wglębiając się w szczegóły, chcielibyśmy jedynie zwrócić uwagę na fakt, że jest to na ogół związane z mistyką sił kosmicznych i powszechnym w starych cywilizacjach

¹ *Dacan* (tyb. *grva tshang*) – szkoła przy klasztorze buddyjskim kształcąca młodych lamów w różnych gałęziach wiedzy teologicznej oraz praktycznej, takich jak medycyna, astrologia, malowanie wizerunków religijnych itd. *Dacany* istniały na terenach objętych wpływami buddyzmu tybetańskiego.

Wschodu przekonaniem, że człowiek jest ich „zwierciadłem” i „naczyniem”. Ich poznanie i opanowanie odgrywa w tych systemach medycznych równie ważną (o ile nie ważniejszą) rolę, jak „zwykła” terapia (zauważmy, że ostatnio w nowoczesnej nauce obserwuje się wzrost zainteresowania tymi archaicznymi poglądami).

Wszystko dotyczy również tybetańskiej wiedzy medycznej. Lamowie-lekarze (tyb. *sman gyi bla ma*) wyróżniają kilkaset chorób i tyle leków. Te są w większości pochodzenia roślinnego, stosuje się również substancje mineralne (siarka, sól, smoła mineralna), organiczne (części ciała różnych zwierząt: wątroba, serce, gruczoły, mocz, ekskrementy), wreszcie artykuły spożywcze (wino, cukier, owoce, mleko, herbata, mięso, masło). Po leczenie chirurgiczne sięga się rzadko, w łaskach znajduje się natomiast przypalanie. Teoria patogenezy jest prosta i subtelna zarazem. Każda choroba ma jak zawsze podwójną przyczynę – pierwotną, zasadniczą (tyb. *rgyu*) i wtórną, „akcydentalną”, „okolicznościową” (tyb. *rkyen*). Ta pierwsza to ignorancja, niewiedza kosmiczna (w sensie technicznym, buddyjskim: wpływ religii); zresztą jest ona źródłem wszelkiego zła w ogóle („przyczyna [choroby] jest ta, że z Niewiedzy rodzi się Żądza”, SMAN, fol. 2a). Z kolei druga pojawia się w momencie, gdy równowaga trzech podstawowych elementów organizmu (skr. *tidoṣa*²) zostanie zakłócona. Elementy te to „flegma”, „śluz” (tyb. *bad kan*), „żółć” (tyb. *mkhris*) i „wiatr” (tyb. *rlung*). Jak to niedawno wykazano (por. SLOV, s. 1), terminy te symbolizują kolejno czynniki wilgotny, oziębiający, krążenie krwi oraz przemianę materii i czynności układu nerwowego, warunkujące wszystkie funkcje organizmu. Widać tu pewną zbieżność z grecką teorią czterech żywiołów, z których składa się ciało ludzkie (powietrze, woda, ziemia i ogień).

Pogląd taki leżał u podstaw szkół medycznych Hipokratesa i Galena; niektórzy badacze widzą tu niewątpliwie wpływy Wschodu³ (por. np. P. Léveque, *Świat grecki*, Warszawa 1973, s. 497, gdzie autor cytuje pogląd Platona na temat równowagi organizmu jako skutku istnienia trzech głównych substancji: powietrza, flegmy i żółci; zbieżność jest więc uderzająca).

Kończąc wstęp, zacytujmy słowa profesorów Gammerman i Semiczowa; starczą one chyba na wyjaśnienie głównego powodu, dla którego specjaliści interesują się dziś bardziej niż kiedykolwiek tradycyjnymi medycznymi

² Dośł. „trzy ułomności”, ponieważ w określonych warunkach mogą one stać się przyczyną choroby.

³ Sprawa kierunku owych zapożyczeń nie jest chyba jednak taka prosta. Zastanawiające jest przykładowo to, że teoria *tridoṣa* sformułowana została w Indiach dość późno, dopiero w klasycznych średniowiecznych traktatach medycznych Vagbhaty i Suśruty; Wedy jej nie znają.

systemami Wschodu (wśród których tybetański zajmuje wyjątkowo ważną pozycję) i który był jednym z istotnych motywów podjęcia niniejszej pracy: „Teorie medyczne tych systemów są już przestarzałe, ale ich środki lecznicze nie straciły swego znaczenia po dziś dzień. Badacze, studiując wielowiekowe doświadczenia ludowej mądrości w celu rozszerzenia asortymentu środków leczniczych współczesnej medycyny naukowej [...]. W rezultacie [badań naukowych nad stosowanymi w tybetańskiej medycynie surowcami roślinnymi – I.K.] odkryto nowe alkaloidy, zaakceptowane zostały i wprowadzone do stosowania w medycynie nowe rośliny lecznicze” (SLOV, s. 1, 4).

II. KOLEKCJA LEKÓW MEDYCYN TYBETAŃSKIEJ⁴

Kolekcja ta składa się z ok. 300 eksponatów. W większości są to szklane słoiki typu aptecznego, zawierające próbki leków w różnej postaci (określona ona będzie przy każdej pozycji). Identyfikacja ich nazw była możliwa dzięki temu, że prawie każdy słoik, względnie torebka z lekiem, posiada etykietkę z napisem. Napisy (w języku tybetańskim) zrobione są czarnym tuszem w piśmie *dbu can*. Niejednokrotnie stan etykiety (sporządzono je z papieru pakowego) nie pozwalał na odczytanie nazwy leku, w innych przypadkach zdołaliśmy ją mimo trudności zrekonstruować.

Zarówno etykiety z nazwami tybetańskimi, jak i inne nazwy⁵ nie znajdują się, niestety, na odpowiednich słoikach, lecz umieszczone są osobno w specjalnym zeszycie. Niemniej w dość licznych wypadkach treść etykiety jest w sposób widoczny sprzeczna z zawartością słoika, któremu ma według numeru inwentarza odpowiadać. Wreszcie część eksponatów w ogóle nie posiada nazw. Trudno w tej chwili powiedzieć, kiedy i jak doszło do tego pomieszania uniemożliwiającego nam pełną identyfikację niektórych eksponatów.

Identyfikację nazw leków (na podstawie etykietek; zawartość słoików należałoby jeszcze zweryfikować na drodze analizy farmakologicznej i botanicznej) mogliśmy przedsięwziąć dzięki uprzejmości profesora B.W. Semiczowa z Syberyjskiego Oddziału Akademii Nauk ZSRR w Ułan-Ude i jego cennemu darowi w postaci rzadkiego dzisiaj, nieocenionej wartości naukowej

⁴ Właściwiej byłoby tu mówić o surowcach do ich sporządzania, ze względów praktycznych jednak pozostaniemy przy terminie „leki”.

⁵ Część eksponatów nie ma etykiet z nazwami tybetańskimi, opatrzone są one jedynie nazwami buriacko-mongolskimi w przybliżonym zapisie fonetycznym. Ich rozszyfrowanie nie zawsze było możliwe.

Słownika tybetańsko-łacińsko-rosyjskiego nazw roślin lekarskich, stosowanych w medycynie tybetańskiej (w skrócie SLOV w niniejszej pracy). W tym miejscu chciałby wyrazić za to serdeczne podziękowanie prof. Semiczowowi.

Kolekcja ta i rękopis, o którym będzie mowa w części III niniejszej pracy, pochodzą ze zbiorów znanego uczonego i podróżnika po Azji Środkowej (Zabajkale i Mongolia), J. Talko-Hrynecwicza (1850–1936).

Z informacji zawartych we Wstępie do wyżej wymienionego *Słownika /SLOV*, str. 4–5/ wynika, że nauce znanych jest ich w ogóle bardzo niewiele, nie więcej chyba, niż dwadzieścia. Tak więc jej znaczenie naukowe jest bez wątpienia duże, tym większe, że prawdopodobnie powiększyć ją należy o 10 dalszych eksponatów, o których mowa w SLOV, str. 4. Pochodzą one również ze zbiorów Talko-Hrynecwicza i nie jest wykluczone, że stanowią one mniejszą część naszej kolekcji. Owe 10 eksponatów Talko-Hrynecwicz miał uzyskać w okręgu Kiachty w 1908 r. /loc.cit./, w którymś z tamtejszych daczanów.

Poniższy opis przedstawionej to ogólnie kolekcji ma charakter „katalogowy”. Eksponaty uszeregowane są w kolejności numerów inwentarzowych, od których zaczyna się każde hasło. Pomoże to – mamy nadzieję – innym badaczom w szybkim przyporządkowaniu któremukolwiek ze słowiczków właściwej mu nazwy i jej treści.

19172. **mtshur dkar** – „biały ałun”, kawałek ałunu, pokrytego białym nalotem

19173. **gla srang** – zioło lecznicze, skr. *musta*, *Cyperus Rotundus*; również korzeń *Cyperus Pertennis*; skr. *nāgara* (Das); korzenie podłużne, czarno-brązowe, z białym nalotem, 1,4 x 0,8 cm; SLOV nie podaje

19174. **gra dor** – brak zawartości słoika, chodzi może o roślinę *gra dur* (*Bergenia crassifolia* [L.]), bergenia grubolistna, której korzeń używany był w celach leczniczych (*gra dor* i *gra dur* wymawiane są w języku tybetańskim podobnie)

19175. **utpala sngon po** – *Aquilegia parviflora* Ldb. (orlik drobnokwiatowy) albo *Aquilegia sibirica* Lam (SLOV); w pierwszym przypadku do leczenia używano źdźbeł trawy, w drugim kwiatu i nasienia; proszek jasnobrązowy z pokruszonymi łodyżkami; nazwa dosłownie w języku polskim – „błękitny lotos”; zapach żywiczny, przyjemny; patrz też poz. 19293, 21985, 19199

19176. **skyid pa'i banda** – właśc. *skyer ba'i khan da*, *Berberia sibirica* Pall (berberys syberyjski); kawałki szarozielonego liścia z żółtym nalotem, 4 x 2 cm; kwiat stosowany przy bieguncie, owoc – w chorobach żółci, lyko – przy puchlinie wodnej (Das)

19177. **bse ru** – „trzy rodzaje ziarenek o własnościach leczniczych: białe, czarne i pstrokate” (Das); drzazgi podobne do drewna, barwy białej; SLOV nie podaje

19178. **rdo drag dmar po** – „silny czerwony kamień”; czerwona odmiana *Lonicera altaica* Pall (wiciokrzew altajski), którego kora zalecana jest w celach leczniczych, nazywa się *rdo dreg nag po* (*nag po* – „czarny”); proszek, grudki brązowe, żółte (odcień różowy) o silnym żywicznym zapachu

19179. **mdung rtse dkar po** – „białe ostrze lancy”, substancja mineralna twarda, o kształcie nieregularnego wieloboku, o lśniącej powierzchni i ostrych krawędziach, kremowo-biała

19180. **a byag ser sngon** – właśc. *a byag tsher sngon*, nazwa kilku roślin: *Carduus crispus* L. (oset kędzierzawy) – w leczeniu stosowany okwiat, *Cirsium pendulum* Fisch. (ostrożenie zwisający) – w leczeniu stosowany korzeń, *Kchinops dahuricus* Fisch. – w leczeniu stosowany kwiat; w słoiku ziarnka czarne, brązowe i żółte, kwiaty-kłoski o ostrych łuskach

19181. **Lcags phye btul ma** – „proszek żelazny, zwalczający (chorobę)”; drobne kulki brązowe o połysku złocistym; proszek

19182 – etykieta zniszczona; substancja mineralna, kształtu owalnego, barwy różowo-żółtej; powierzchnia porowata; rozm. 2 x 2,5 cm

19183. **Hung phung** – brak zawartości; nazwa niezidentyfikowana

19184. **Ma ru tse** – „roślina zwalczająca robaki pasożytnicze” (Das); małe owoce w kształcie spłaszczonych, czarnych tarczerek o średnicy 1–1,4 cm; niezidentyfikowane

19185. **Ba bla**, skr. **haritāla, karbura** – „żółty arsenik, lekarstwo na zastarzałe rany i wrzody” (Das); substancja mineralna o kształcie niereg. wieloboku, barwy żółtozielonej z zielonkawym nalotem

19186. **Butwałgar** – części kwiatów, łodyżek, jasnobrązowe i beżowe

19187. **Czuserintak** – kawałki substancji o wyglądzie grudki żużlu, brązowo-czerwonawej, powierzchnia miejscami szklista, miejscami porowata i chropowata; por. poz. 19266

19188. **Doczuga** – kawałek minerału białego o strukturze włóknistej, przezroczystej

19189. **Skyar sun**, właśc. *skyer sun* – licho z berberysu syberyjskiego (*Berberis sibirica* Pall.); brązowe wiórki; por. poz. 12259

19190. **Dbyar rtse** – chodzi może o *dbyar rtsa dbyung'bu*, rodzaj trawy obficie występujący w Khams; jej korzeń ma być lekiem „na choroby pęcherza” (Das); drobny ciemnobrązowy proszek; por. poz. 19274

19191. **Pho ba ri** (~ris, ~ril) – *Piper nigrum* L., owoc czarnego pieprzu; w słoiku zmieszany z kawałkami substancji mineralnej barwy niebieskiej i szarosrebrzystej, metalicznie błyszczącej, ciężkiej

19192. **Sug pa** – dwa rodzaje trawy, czyli *Lychnis fulgens* Fisch. oraz *Melandrium brachypetalum* (Horn Fenzl. **bniec szerokopłatkowy**); wydłużone, żółto-białe nasiona na wydłużonej łodyżce; rozm. 1 x 0,5 cm

19193. **Ze ra nag**, kalka skr. **kr̥ṣṇajīra** – „czarny kminek”; *Alium anisopodium* Ldb (owoc) oraz *Lactuca scariola* L. (sałata stepowa) – owoc; płaskie wrzecionowate nasiona o barwie szarobrazowej; rozm. 0,4 x 01 cm; podobne do kminku; por. również poz. 19304, 21944

19194. **Sindhura** (skr. *sindura/sindhura*) – minia ołowiana czerwona, stosowana do leczenia ran (Das); grudki o rozm. 0,5 x 0,3 cm, ciemnoceglaste, o gładkiej powierzchni

19195. **Mu zi nag po** – „czarna siarka”; proszek mineralny różowo-szary, upstrzony różowymi i żółtymi grudkami

19196. **Ze tshva** – saletra, używana do rozpuszczania kamienia w pęcherzu moczowym i do absorpcji ropy; por. poz. 19312, brak zawartości

19197. **Ya gyi ma** (ya ki ma, g-ya' kyi ma) – nazwa kilku gatunków roślin: *Arctostaphylos uva-ursi*/L./ m – Spreng. (mącznica/liście/), *Caltha natans* Pall. (liście), *Pyrola incarnata* Fisch. (liście) (gruszyczka), *Pyrola rotundifolia* L. (liście), *Saxifraga punctata* L. (liście), *Vaccinium Vitus idaea* L. (liście), borówka brusznica; według Dasa jest to rodzaj małej *Saussurea* górskiej, której kwiat pomaga w chorobach o podłożu żółciowym; drobne, o powierzchni kosmatej, skręcone, brązowo-szare łodyżki i liście dług. 2–3 cm

19198. **Cong ži rgod 'dul** (~brtul – /SMAN/) – substancja mineralna, grudki białe, chropowate, ok. 0,5 cm długości; stosowane przy bieguncie, gorączce i „flegmie” (Das); por. poz. 19221 i 19321

19199. **Utpala** (właśc. utpala <skr. utpala) – „lotos błękitny” (por. poz. 19175); odmiana błękitna (~sngon po) i złota (~ ser po); ta ostatnia to kwiat *Aquilegia viridiflora* Lam (orlik zielono kwiatowy) albo trawa (żdzbła) *Scabiosa comosa* Fisch. (driakiew); według Waddela – *Nymphaea* sp.; drobne kuleczki barwy piasku, prawdopodobnie nasiona, 1 mm, por. też poz. 21984

19200. **Ldong ros** – „czerwony arsenik”, skr. **manahsilā**: kamień leczniczy (Das); substancja mineralna o powierzchni lśniącej i kształcie wieloboków, koloru pomarańczowo-żółto-zielonkawego

19201. **Byang pa** – roślina używana do leczenia chorób żył i tętnic (Das); w słoiku owady tęgopokrywe z wydłużonymi tułowiami koloru pomarańczowego, z trzema poprzecznymi czarnymi paskami, dł. 1,5–2 cm

19203. **Rdo rgyus gser rdo** – „złota ruda”; kamień leczniczy stosowany „przy obrzmieniach żył i skurczach mięśni” (Das); brak zawartości

19204. **Khab min** – związane może z „khabś”, nazwa niezidentyfikowanej choroby (Das); brak zawartości

19205. **Pig Ban**, właśc. **big pan** – „koperwas, witriol” (SEM); drobne zielono-niebieskie grudki substancji mineralnej

19206. **Mtshal dkar** – „biały cynober” (?); substancja mineralna; drobne szkliste, białe kryształki – łuski, jakby mika

19207. **Tshar bong** – nazwa dwu rodzajów roślin leczniczych używanych m.in. w chorobach płuc: *Artemisia Anna* L. (w terapii stosowane źdźbła) – piołun jednoroczny; *Artemisia sieversiana Willd* (w terapii stosowany kwiat) – piołun Sieversa; kwiatki drobne okrągłe, w kolorze żółtym, wełniste

19208. **Ti tsha'i thal** – „popiół z ti tsha”; **ti tsha** – lekarstwo mineralne, z którego dym leczy oczy; są dwie odmiany **ti-tsa**: żółta (por. poz. 19238) i biała (Das); biały proszek mineralny o powierzchni matowej

19209. **Nag ge ser** = **na ga ge sar** (Das), **nā ga ge sar** (SMAN), **nā ga ge ser** (SLOV); z skr. **nāgakesara**, **nagakeśara**; *Quisqualis indica Lour.*; w leczeniu stosowany owoc (SLOV.o); ostro zakończone, wrzecionowate owoce barwy szarobrazowej, rozm. 3 x 1,5 cm, o przekroju 5-ramiennej gwiazdy

19210. **Dbyi mong** – chodzi przypuszczalnie o **pi mong dkar po** oznaczające dwie rośliny – *Atragene ochotensis Pall.* i *Atragene sibirica L.* (SLOV); stosowane w terapii w całości, względnie kwiat; miotłkowate kwiatki białe, pył roślinny brązowy

19211. **Re sgon pa** = **Re skon pa** – *Potentilla multiflora L.* (korzeń) – pięciornik, *Potentilla supina L.* (korzeń), *Potentilla tanacelifolia Willd.* (źdźbła), *Potentilla viscosa J. Don* (kwiat, korzeń), (Das) **re skon** – „gorzka trawa lecznicza, stosowana w chorobach żył i krwi”; okrągłe kwiaty łodyżki brązowo-czerwone, proszek roślinny

19212. **Abyag tsher sngon** – por. poz. 19180; w słoiku pęczek złotawo-różowych kwiatków o średnicy 1,2 cm, podobnych do ostu

19213. **Tsag** – niezidentyfikowany minerał o kształcie nieregularnego wielościanu, rozm. 2 x 1,5 cm, barwy brunatno-różowej, z okrągłymi wgłębieniami jak ser szwajcarski

19214. **Rdo sol** – „węgiel kamienny”; kawałki węgla kamiennego, czarne, lśniące

19215. **'phang ma'i bras** – „owoc 'phang ma; 'phang ma – nazwa rośliny, której owoc stosowany jest w medycynie”; (Das) do leczenia chorób serca, szczególnie *sñing tsha* – „gorączki sercowej”; owocnie bez nasion, różawobrązowe, kielichowate, ząbkowane

19216. **Myang rtsi bras** – „owoc myang rtsi”; (SLOV) **myang rtsi spras** – *Adonis sibiricum Patr.*; może też chodzić o **myang rtsi'bru**: *Thalictrum foetidum L.* (rutka) – cała roślina (trawa), ('bru – ziarno, syn. z'bras – owoc),

Thalictrum Flaum L. – owoc, *minus* L. – owoc, *simplex* L. – cała roślina; drobne, szarobrazowe wiórki, witki szare dł. 1–2 cm

19217. **Gser gyi bye ma** – dosł. „złoty proszek”, lekarstwo mineralne stosowane w chorobach nerek i na „zatrzymanie moczu” (Das); drobne łuski barwy miedzianej z połyskiem metalu

19218. **Tig ta**, skr. tik taka, kirātika, ciratika. *Gentiana barbata* Froel. (SLOV) – goryczka; „Łodyga gorzkiej trawy *Gentiana chireta*, rosnącej w Himalajach. Skuteczna w gorączce, chorobach wątroby, gorączce żółciowej”; są trzy rodzaje **tig ta**: tybetańska, nepalska i indyjska; poza tym nazwa wielu innych roślin, m.in. *Trichosanthes disica* (Das); wiórki szaro-żółte, dł. 1 cm, rozdrobnione

19219. **Spang ryan dkar po** – również poz. 19363; *Gentiana algida* Pall.; „Kwiat jesienny. Są trzy rodzaje: biały (**dkar po**), niebieski i czarny” (Das); ten ostatni stosowany m.in. w przypadku czarnej ospy; kwiat okrągły, szarżółty, o średnicy 2 cm, rozdrobnione części rośliny żółte

19220. **Gangga chung** – nazwa kilku rodzajów ziół: *Lecnurus deminutus* V. Krec. – trawa (serdecznik), *Lecnurus siiricus* L. – trawa, *Panzeria lanata* /L./ – **bge** – trawa (SLOV); „kwiat w kształcie «czortenu», rosnący w piaszczystych rozpadlinach w Tybecie; stosowany na biegunkę i jako odtrutka” (Das); gałązki szarobrazowe, nitki zbite w kłębki żółto-brązowe, średnica 1,5 cm; zbutwiałe

19221. **Cong ži ži ‘dul** – szary proszek mineralny z odłamkami kości i kamyczkami; por. też poz. 19321 i 19198

19222. **Go thal** – „popiół”; mineralne drobne grudki barwy białej

19223. **Lcags sbrul** – dosł. „żelazny wąż”, skóra jaszczurki z główką, okręcona na kawałku drewna; szaroniebieska, o lśniących przezroczystych łuskach; wym. 5 x 0,7 cm

19224. **Kyil lce dkar po, kyi lce** (Das), *kye lce* (SMAN), *kyi lce dkar po* (SLOV); *Gentiana macrophylla* Pall. (kwiat); są trzy rodzaje: biała, czarna i błękitna; *Gentiana decumbens* (Das); kwiaty zielonożółte o kształcie wrzecionowatym; por. również poz. 19265

19225. **Lcags dreg** – „preparat z żelaza na słabe i bolące oczy” (Das); kawałki minerału o stalowym połysku i rozm. 0,8 x 0,5 cm, czarne, lśniące

19226. **Bya thal** – dosł. „odchody sępa”; ślady po białym proszku

19227. **Rgya tshva** – „sól amoniakalna”, importowana z Sindhu (skr. sindhuka, sindhulavana) (Das); kawałki minerałów o kształcie nieregularnych wielościanów, szklistobiałe, 2 x 1 cm

19228. „**Niuszusza**” – przybliżona transkrypcja fonetyczna nazwy **sñig žo s’a** *Prunus Mill* – „śliwa”; owoce suche, podłużne, brunatne, dł. 2,5–3 cm; pestka czerwono-brązowa, por. 19342, 21924

19229. „**czzuru**” – przybliżona transkrypcja fonetyczna nazwy **skyu ru (ra)**; por. poz. 21958; część rośliny: płaskie tarczki okrągłe, ciemnobrązowe, średnica 1,5 cm; owoce jasnobrązowe, gałązki tejże barwy, pokrojone plasterki owocu, pestka jaśniejsza, na skórce jasne kropki

19230. „**Manu**” – transkrypcja fonetyczna nazwy tyb. **ma nu** (por. poz. 19364); kawałki drewna brązowe, dł. 4 cm, powierzchnia chropowata, matowa; silny, żywiczny zapach

19231. **Bdud rtsi lo ma** = ‘dud rtsi lo ma (SLOV); *Aeonitum napellus L.s.l.* (tojad); młode liście; „liście **bdud rtsi** – Myrobalan, *Terminalia, Citrina*” (Das); na słoiku napis: **Czzininsa**, a w słoiku biały proszek matowy

19232. Brak napisu, skręcone łodyżki, wiórki brązowe, połupane łuski, jak herbata

19233. „**agar-gonit**” – przybliżona transkrypcja fonetyczna nazwy **a gar go bsñid** – por. poz. 19359; kawałek drewna żółtobrązowy, wym. 5,2 x 1,5 cm; silny, aromatyczny zapach

19234. **Bying bying thu lu** – „rodzaj małego chrząszcza” (Das), dwa rodzaje minerałów: I – kawałek o kształcie owalnym koloru białego, jak kreda, lekki; II – wielościan szarobiały 2,2 x 1,5 cm, połyskujący drobinami jakby miki

19235. **Ming can nag po** (skr. **nāmika**). *Bidens radiatus Thuill* – okwiat (uczep promienisty), *Senecio Krylovii Schisch* – okwiat (starzec Kryłowa); „**Ming can** – jakiś kwiat” (Das); drobne nitki i trójkątne nasiona barwy brązowej oraz srebrne łuski; silny zapach; **Nag po** – „czarny”; por. poz. 21923, 19353

19236. **Ha śig** – prawdopodobnie alabaster; „lek mineralny, stosowany na kamienie żółciowe; zgodnie z *Vaidurya sngon po*” – thod le kor – „alabaster” (Das); kawałki minerału barwy popielatobiałej, z jednej strony beżowoszare; rozm. 2 x 1,5 cm

19237. **Li khri** – „minia” (skr. sindura); jasnoceglasty jaskrawy proszek

19238. **Ti tsha ser po** – „żółta ti tsha” (por. poz. 19208); kawałek minerału barwy biało-różowej, 2 x 0,8 cm; kawałek kości żółtawobiałej 2,7 x 1,5 cm

19239. **Khrom po** – chodzi może o **khron bu**: „korzeń używany na przeczyszczenie, o łagodnym działaniu” (Das); owoce półokrągłe, ciemniobrunatne, gładkie, 0,5 x 0,3 cm, ścięte z dwu stron (1/5 wycinek kuli)

19240. **Sngon po** – dosł. „błękitny”; **Sgnon po** = **lo btsan sngnon po**: *Delphinium crassifolium Schrad.*; kwiat (SLOV) – żywokost; może też chodzić o **sngnon bu** – *Delphinium Cashmirianum* (Das); *Ipomoea hederacea Jacq* – nasienie (SLOV) – jalapa indyjska; owoce szaroczarne i szarobrązowe, również czerwonobrązowe, półokrągłe, 0,5 x 0,3 cm; niektóre ścięte z dwu stron (wycinki kuli)

19241. **Dong ga** – nazwa trzech rodzajów roślin: *Betula platyphylla* Lukacz (brzoza płasko listna) – kora, *Ceratonia siliqua* L. – owoc (drzewo świętojańskie), *Gladitschia sinensis* Lam. – owoc; skr. karņikāra – drzewo *Pterospermum acerifolium* (Das); wygięte owoce, laski brązowe w kształcie kłów słoniowych, powierzchnia lśniąca, z białym nalotem, dł. 6 x 0,7 cm

19242. „**Baraszut**” – nazwa niezidentyfikowana; lekka bryłka koloru czarno-brązowego o chropowatej i matowej powierzchni z wtopionymi w nią ziarnami; silny aromatyczny zapach

19243. – brak napisu; dwa kawałki jakby strąka, barwy czerwono-ciemnobrązowej, lśniąca, 7 x 3,8 cm

19244. „**Chałmaszoszu**” – przybliżona transkrypcja fonetyczna buriacka tyb. mkhal ma žo śa – *Canavalia gladiata* DC – nasienie; trzy rodzaje owoców: jasnobrązowy owalny dł. 2 cm; biały o kształcie fasoli – 2,5 cm; okrągłe, brązowe o powierzchni matowej (1,5 cm); por. poz. 19373

19245. „**Serczżi metyk**” – przybliżona transkrypcja fonetyczna buriacka tybetańskiego **gser gyi me tog**, – dosł. „złoty kwiat”; nazwa kilku gatunków roślin: *Hemerocallis flava* L. – kwiat, *Hemerocallis minor* Mill. – cała roślina, *Momordica Cochinchinesis* Spr. – nasienie (SLOV); skr. **Suvarņa ksuma, hemapuśpa** – „złoty kwiat”, również magnolia champaka (Das); drobne wiórki żółtobrązowe, rozdrobnione; por. poz. 19338, 19256

19246. „**sanda marbu**” – przybliżona transkrypcja fonetyczna buriacka tybetańskiego **tsandan dmar po** – „czerwony sandał”, *Pterocarpus santalinus* L., drewno ciemnobrązowe z odcieniem fioletowym o rozmiarze 2 x 4,2 x 1,7 cm; część jakiegoś sprzętu; por. poz. 21939

19247. „**Gagutaj**” – niezidentyfikowana nazwa mongolsko-buriacka; owoce kształtu wrzecionowatego, jasnobrązowe, dł. 3 cm, żeberkowane, podłużne

19248. „**Tarnu**” – przybliżona transkrypcja fonetyczna buriacka tybetańskiego **thar nu** (*Euphorbia Pallassii* Turcz.) – korzeń; kawałki drewna barwy beżowej 1,5 x 1,5 cm; promieniste liście i koncentrycznie ułożone linie drobnych otworków

19249. „**Sercziom**” – przybliżona transkrypcja fonetyczna buriacka tybetańskiego **gzer joms**, „[(środek] zwalczający ból”; por. poz. 19353

19250. „**Szunchaj**” – niezidentyfikowana nazwa buriacko-mongolska, liście zielonkawo-brązowe, podobne do laurowych

19251. „**Seswa**” – niezidentyfikowana nazwa buriacko-mongolska; biały proszek mineralny o powierzchni matowej

19252. „**Ta-goh**” – niezidentyfikowana nazwa buriacko-mongolska; owoce owalne i okrągłe, ciemnobrązowe, dł. 1,5 cm, wewnątrz białe

19253. „**Dandok**” – nazwa niezidentyfikowana, prawdopodobnie transkrypcja buriacka jakiejś nazwy tybetańskiej, może **dan rog**; por. poz. 19396;

małe owoce czarne i jasnobrązowe, podobne do fasoli, dł. 1,2 cm, w środku pestka biała

19254. „**Linseburu**” – nazwa niejasna; „buru” jest prawdopodobnie fonetyczną transkrypcją buriacką tyb. słowa 'bru – „ziarno, nasienie” (por. niżej poz. 19255); owoce o kształcie migdałów, jasnobrązowe, gładkie, 2 cm długie; w środku wysuszona pestka, luźno objijająca się o ścianki owocu

19255. „**Semburu**” – zapewne transkrypcja fonetyczna buriacka tyb. se'bru – *Punica granatum* L. (granat) – owoc; małe owoce o kształcie stożkowatym, ciemnobrązowe, lśniące, dł. 0,7 cm; pestka granatu, kawałek skórki wysuszonej, prawdopodobnie owoc granatu

19256. „**Sereczi medek**” – inna forma fonetyczna tyb. **gser gyi me tog**, por. poz. 19245, 19338; części roślinne płaskie, o kształcie nieregularnych wieloboków, 2,5 x 3 cm, z ząbkowanymi brzegami, szaro-bezowe, powierzchnie pofałdowane

19257. „**Gunsan metyk**” – nazwa niejasna; „metyk” to tyb. „**me tog**” „kwiat”; zwinięte brązowe, rurkowate łodygi, dł. 5 cm, bordo, ciemnobrązowe, szarobrązowe

19258. „**Luntan**” – nazwa niezidentyfikowana; czarne, gładkie lśniące kulki (owoce) – część rośliny, średnica 1,5 cm

19259. „**Czzirsun**” – zapewne postać fonetyczna nazwy tyb. **skyer s'un** *Berberis sibirica* Pall. – kora; prostokątne kawałki drewna 5 x 2 cm, żółto-brązowe oraz kawałki kości zwierzęcej o nieprzyjemnym zapachu; por. poz. 12189

19260. „**Bojgar**” – buriacka transkrypcja fonetyczna nazwy tyb. **spos dkar** – *Boswellia Carteri* Bird. (kadzidło) – żywiczna substancja w bryłkach żółtych, ciemnobrązowych, pomarańczowych używana jako m.in. kadzidło; por. poz. 19337

19261. „**Lungar**” – nazwa niejasna; „gar” to zapewne tyb. **dkar** – „biały”; por. poz. 19260; orzechy łaskowe, stożkowate, wypukłe u spodu, brązowe, wym. 2 x 1 cm

19262. „**Erguj**” – niezidentyfikowana nazwa, prawdopodobnie buriacko-mongolska; kwiaty baziowate popielate, lśniące, dł. 1–2 cm, pomieszane z łuskami brązowo-fioletowymi

19263. „**Bamboj**” – przybliżona transkrypcja fonetyczna mong. „bambaj”; tyb. **spang spos** – *Valeriana officinalis* L. (SLOV); skr. **jatāmānsi** – *Nardostachys jatāmānsi*; także drzewo **bahuphala** = *Nauclea cadamba* (Das); drobny miał roślinny ciemnej barwy; szczątki łodyżek różnych kolorów – od jasnobrązowego do ciemnobrązowego; por. poz. 19374

19264. „**Goju**” – fonetyczna transkrypcja nazwy tybetańskiej **go yu**, *Areca katechu* L. – nasiona; owoce jasnobrązowe w formie stożka o zaokrąglonych krawędziach, ciemnych łuskach, średnica 1,5–2 cm

19265. „**Czżiliczzi-garbu**” – fonetyczna transkrypcja buriacka tyb. **kyi lce dkar po** – por. poz. 19224; torebki owocni na łodydze w formie kwiatu, złotawo-czerwone, dł. 4 cm

19266. „**Czuserin-tak**” – nazwa niezidentyfikowana; pęczek ostrych traw, brązowych i żółtych o ząbkowanych łodyżkach; por. poz. 19187

19267. „**Taram**” – transkrypcja fon. buriacka tyb. **tha rams**, oznaczającego kilka odmian: *Plantago cornuti* Gouan. – trawa (babka), *Plantago depressa* Willd. – trawa, *Plantago major* L. – trawa, *Plantago maritima* – trawa; nasiona okrągłe, płaskie, popielate, drobne, średnie 1 mm; części liści i łusek żółte, brązowe

19268. „**Jubyksawa**” – nazwa niezidentyfikowana; jasnobrązowe łodygi roślin, 5–6 cm, nieregularnego kształtu, w środku jasnożółte

19269. „**Semba**” – nazwa niezidentyfikowana; pokruszone ziele barwy brązowo-zielonej, blade

19270. – brak nazwy; kawałek brązowego drewna, rozm. 5,5 x 2,5 cm; kolor mahoni

19271. „**Se**” – nazwa niezidentyfikowana; kawałek substancji podobnej do żywicy, barwy brązowo-czerwonej; roz. 4 x 2 cm

19272. „**Sot**” – nazwa niezidentyfikowana; podłużne, proste korzenie barwy czerwono-brązowej, grubości 1–3 cm

19273. – brak nazwy; nasiona w kształcie drobnych trójkątów barwy kredowej; nasiona kminku, łuski

19274. „**Jarsa**” – zapewne transkrypcja fonetyczna buriacka tyb. **dbyar rtse**; por. poz. 19190; wydłużone korzonki pierścieniowate, brązowo-żółte, rozm. 2–3 x 0,5 cm

19275. „**Czin-ar**” – nazwa niezidentyfikowana; łodyżki jasnobrązowe, grub. 3–5 cm, kilka krótkich korzeni (owoców), bardzo twardych, o kształcie korzennej części zębów

19276. „**Gatur**” – być może przybliżona transkrypcja fonetyczna tyb. **ga dur**; por. poz. 19174; kawałki korzeni szarobrązowych, w środku kremowe, ew. czerwone, 3,5 x 0,5–1 cm; na powierzchni otwory średnicy 1–3 mm

19277. „**Gutalnagbu**” – przybliżona transkrypcja fonet. tyb. **gothal nag po** – „czarny popiół”; kawałek substancji podobnej do żywicy koloru czerwono-szarego, 3 x 2 cm; por. poz. 19222; silny zapach aromatyczny

19278. „**Litori**” – nazwa niezidentyfikowana; kawałki drewna w środku kremowo-żółtej barwy; skórka pomarańczowo-brązowa

19279. „**Baszaga**”; tyb. **ba śa ka**, z skr. **vāśikā** – *Odontites serotina* (Lam.) Dum. (zębátka) – trawa (SLOV), *Justicia ganderussa* (Das); część kłosów trawy, zboża; drobne ziarnka brązowe, 4–7 mm; por. poz. 21940

19280. „**Saszingun**” – chodzi zapewne o tyb. rtsa śing kun – dosłownie „korzeń śing kun”; kawałki korzeni o szarobrazowej powierzchni, wewnątrz białe, 3,5 x 2,5 cm; por. poz. 21947 i 21979

19281. „**mamczin**” – zapewne „**man-czen**” (SLOV), tyb. **sman chen**, por. poz. 21975, 19395, 19303; korzenie ostro zakończone o nierównej powierzchni, ciemnobrązowe, 5 x 2 cm, z odcieniem fioletowym

19282. „**Baburu**” – być może przybliżona fonetyczna transkrypcja nazwy **ba sbru** („**bru**”); por. poz. 21985; laskowate korzenie o beżowej pomarańczowej powierzchni, 3 x 0,4 cm; kształt niereg.

19283. „**Dali**” = tyb. **da li** – *Rhododendron aureum Georgi* – złoty rododendron; liść (SLOV); „kwiaty pachnącego krzaka / ba Lu/ rododendrona, rosnącego w Himalajach i Tybecie. Kora i liście używane jako kadzidło” (Das); por. poz. 21959; części rośliny, nitki – łodyżki szarozielone, brązowe, czerwone; silny zapach; kawałki liści w kolorach zielonym, brązowym, szarym i pomarańczowym; por. poz. 21959

19284. „**Somera**” – chodzi być może o tyb. so ma ra /r/tsa, so ma ra dza; por. poz. 21930, 21981; małe nasiona nieregularnego kształtu, barwy brązowej

19285. „**Lak-sur**” – nazwa niezidentyfikowana; kremowo-biały proszek mineralny

19286. „**Busbe gesyr**” – przybliżona transkrypcja fonetyczna buriacka tyb. **puśpa ge ser** – *Rosa sp.* (róża); owoce o kształcie czółenkowatym, prawie czarne, ciemnobrązowe, 2 x 1 cm; również jasnoczerwone, usiane drobnymi brodawkami; por. również poz. 21933

19287. „**Szipsa**” – kawałki kory szarobrązowe, o powierzchni chropowatej; z białym nalotem; silny zapach

19288. „**Batmagesyr**” – przybliżona fonetyczna transkrypcja buriacka tyb. **padma ge ser**; skr. **padmakeśara** „słupek kwiatu lotosu” (Das); nazwa dwu gatunków: *Poncirus trifoliata*[L.] Raf., *Rosa sp.* – owoc róży (SLOV); skórka owoców, kawałki koloru żółto-szarego, od spodu jasnożółte, 3 x 2 cm, grub. 0,5 cm, podobne do cytryn; por. poz. 21948

19289. „**Dindu**” – nazwa niezidentyfikowana; wiórki koloru słomy, części trawy, liści –pokruszone

19290. – brak nazwy; kielichowate kwiaty czerwobrązowe, bardzo drobne, na cienkiej łodydze

19291. „**Otmusej**” – nazwa niezidentyfikowana; okrągłe owoce jasnobrązowe i czarne; kolendra?; średnica 2 mm; zapach mocny, korzenny

19292. „**Gontok**” – zapewne tyb. **gong thog**, nazwa kilku gatunków roślin: *Descuriania Sophia* [L.] Schur. (tyb. sgong thog pa) – owoc, *Erysinum altaicum C.A.M.* – kwiat i owoce, *Erysinum canescens Roth.* – cała roślina,

Roripa palustris [Leyss.] Bess – trawa; drobne nasiona pomarańczowo-brązowe, dł. 0,5 mm

19293. „**Ut-buta-umbu**” – zapewne zniekształcone tyb. **ut pala sngon po**; por. poz. 19175, 19199, 21984; postrzępione koszyczki kwiatów barwy złotej, białe miotłki wełniste

19294. „**Bere muk**” – chodzi może o fonetyczną transkrypcję buriacką tyb. **bri mog**; por. poz. 21977; wydłużone wiórki, brązowioletowe, skręcone warstwami; 4,5 x 0,5 cm; intensywny zapach, to samo co 21977

19295. „**kuda**” – niezidentyfikowane; korzenie podługne, szarżółte, chropowate, 3 x 1,5 cm; silny zapach

19296. „**Czrunsa**” – niezidentyfikowane; kawałki drewna rdzawo-różowe o silnym aromatycznym zapachu

19297. „**Chamba**” – zapewne transkrypcja fonetyczna buriacka tyb. nazwy **khan pa**, oznaczającej kilka gatunków piołunu: *Artemisia* L. – trawa (piołun), *Artemisia commutata* Bess. – kwiat, owoc, *Artemisia Brigida Willd.* – korzeń, liść, *Artemisia sericea* Web. – okwiat, owoc; ziele pomarańczowo-szare, rozm. 2 x 3 cm, skręcone

19298. „**Czżemon**” – może fonetyczna transkrypcja buriacka tyb. **rgya men**, *Papaver nudicaule* L. (SLOV), (mak); kremowobiałe, wełniste, lśniące nitki, podobne do mchu, pomieszczone z ciemnobrązowym pyłem

19299. „**Czżawa**” – zapewne transkrypcja fonetyczna buriacka tyb. **lca ba** – *Blethia hyacinthina* R. Br. – korzeń oraz *Peucedanum baicalense* (Bedow.) C. Koch. – kwiat (SLOV); beżowe, poskręcane chropowate korzenie, dł. 3 cm; por. poz. 19330, 21932; silny, aromatyczny zapach

19300. „**Ja**” – płaskie korzenie o nieregularnym kształcie, 2 x 1 cm; kremowo-szaro-różowe; silny aromatyczny zapach

19301. „**Czżugan**” – drobny, szarobiały proszek

19302. „**Tara Dorczi**” – może chodzi o tyb. **thal kar do rje**, na co wskazuje drugi człon nazwy; por. poz. 19328; owoce w kształcie okrągłych, płowych, żółtych tarczek; nasiona ostro zakończone, brązowe, dł. 5–7 mm i średnica ok. 2 cm, atlasowy połysk

19303. „**Bongar**” – fonetyczna transkrypcja buriacka nazwy tyb. **bong dkar**, oznaczającej: *Aconitum Fischeri* Rchb. (tojad) – korzeń, *Geum strictum* Ait. – trawa, korzeń, *Nepeta sibirica* L. (kocimiętka) – nasienie; SMAN: Bong nga, bong nga dkar. Skr. **nirviṣa**, **ativiṣa**; „bardzo jadowity – tojad”; jest 7 gatunków rosnących w Himalajach: biały stosowany w zapaleniu wątroby; jest odmiana czerwona, czarna (zwana **smān chen** „wielkie lekarstwo”; por. poz. 19281, 21975), stosowana na ostre bóle (Das); korzenie (bulwy) z wierzchu szare, wewnątrz kremowe, 2 x 2 cm, z brodawkowatymi nasionami; por. poz. 19375

19304. „**Sernak**” – fonetyczna postać buriacka tyb. ze ra nag; por. poz. 19193, 2144; owoce kminku koloru szarego, zielonego i czarnego

19305. „**Pzutok**” – tyb. bsu tog (?); kawałki drewna, korzenie brązowe, powierzchnia pomarszczona, 3,5 x 1 cm; silny, aromatyczny zapach

19306. „**Sen-din**” – prawdopodobnie fonetyczna transkrypcja tyb. seng lden, ~ldeng; por. poz. 19346, 21986; kawałek (4 x 2,5 x 1 cm) czarno-brązowej substancji z wprasowanymi w niej nasionami, 3–5 mm dł.; silny zapach suszonych śliwek, aromatyczny

19307. „**Damburerat**” = dumbureral (SLOV) – tyb. dum bu re ral, nazwa dwu gatunków: *Athyrium crenatum* Rupr. – cała roślina, *Polypodium sp.* (paprotka) – korzeń; płaskie kawałki korzeni – brązowe, poskręcane, chropowate, 4 x 1 cm

19308. bur dkar – może skrót od tyb. bu ram dkar, „biały cukier”; minerał szklistobiały, krystaliczny; por. 19383

19309. da hrig – chodzi prawdopodobnie o da dreg (SLOV), da trig (Das); w piśmie tybetańskim, zwłaszcza niedbałym, łatwo można pomylić te trzy nazwy; Da dreg – *Cotoneaster melanocarpa* Lodd.; „lek roślinny, prawdopodobnie tamarynda, wstrzymuje biegunkę, wywołaną gorącem lub zimnem” (Das); okrągłe nasiona brązowo-czarne, skórka pomarańczowa, 0,5 cm średnicy, szaroróżowe, zbutwiałe, podziurawione

19310. Mtshal – „cynober chiński” (Das); drobny, matowy proszek barwy karminowej

19311. lug ru ser po – nazwa trzech odmian: *Pedicularis longiflora* Rudolf. – cała roślina, *Pedicularis striata* Pall. – kwiat, *Pedicularis venusta* Schangin – kwiat; cienkie łodyżki oraz pokruszone listki szaro-zielonkawe (dosł. „złoty róg jagnięcia”)

19312. mdze tshva = mdzo tshva – „sól, lecząca zropiałe rany” (Das); być może to samo, co ze tshva; por. poz. 19196; biały matowy proszek

19313. Byi tangga = byi tang ka (SLOV): *Equisetum arvense* L. (skrzyp) – trawa, *palustre* L. – trawa, *pratense* Ehrl. – trawa, *Vitex trifolia* L. – owoc; również byi dam ga, „skr. vaḍaṅga, owoc *Ericybe paniculata*, zwalcza robaki i poprawia trawienie” (Das); okrągłe, brunatne nasiona, 3–5 mm, niektóre z łuskami

19314. a ba – drobne (0,5 mm), podłużne, brązowe nasiona na bardzo cienkiej i bardzo długiej łodyżce, podobne do owocników mchu

19314. gi wang – por. poz. 21957; brązowy, matowy proszek w woreczku

19316. thang phrom – *Physochliana physaloides* L.; G. Don.; proszek beżowy w skórzanym woreczku; por. poz. 19348

19317. Thar nu – skórzany woreczek; por. poz. 19248, 19378; zawartość jak poz. 19318

19318. **Dab po dun pa** – napis na drewnianej tabliczce przyczepionej do skórzanego woreczka; w woreczku drobny, brązowy proszek

19319. **Ga bur** – *Cinnamomum caphores* Nees (drzewo kamforowe) oraz *Paris quadrifolia* L. (krucze oko); zawartość j.w.

19320. **Lcam pa** – dwie odmiany: *Malva silvestris* L. (ślaz) – trawa, *Malva verticillata* – trawa; nasiona twarde, jasnobrązowe, średnica 1 mm; część nasion w owocniach

19321. **Cong zi** – nasiona niezidentyfikowane; suche łuski i kora, nasiona podobne do pszenicy, kolor ciemnobrązowy; por. poz. 19188, 19221

19322. **Dum bu ri ral = dum bu re ral**; por. poz. 19307; kawałki łodyg (korzeni) suchych, brązowordzawych, grub. 0,5–1 cm

19323. – brak nazwy; owoc wielkości jabłka, zasuszony, skórka ciemnobrązowo-czerwona

19324. **Bre ga** lub **'bre gu** – Das; nazwa trzech gatunków: *Ailantus altissima* (Mill.) Swingle – owoc, *Rhinanthus vernalis* (Zing.) B. Schischk. – nasienie, *Thlapsi arvense* L. – nasiona, „Roślina rodząca małe, włochate jagody, stosowane w leczeniu chorób płuc i gorączki nerkowej” (Das); łuski po nasionach, średnica 8 mm, jasnobrązowe, na cienkim ogonku, płaskie, okrągłe, złożone z dwu symetrycznych połówek

19325. – brak nazwy; bryłki minerału koloru białego, krawędzie z połyskiem perłowym

19326. – **śa pho ru rta** – „Roślina lecznicza, skr. **kuṣṭa** – *Costus speciosus*” (Das), Mcd – **kuṣṭa**, SLOV nie podaje; korzenie jasnobrązowe, dł. 5 cm, gąbczaste; por. poz. 21962

19327. **Seng 'bru** – nazwa niejasna; bryłki żywicy przezroczyste, pomarańczowej i brunatnej barwy; silny zapach żywicy

19328. **Thal kar do rje** – oznacza kilka gatunków: *Caragana microphylla* (Pall) Lam. – nasiona, *Caragana spinosa* L. DC. – nasiono, *Cassia Tora* L. – nasiono; „skr. **eḍa**, owoc o kształcie psiego penisa, stosowany w leczeniu ropieni” (Das); twarde czarne i czarno-brązowe ziarna, dł. 5–7 mm, stan zachowania zły, zniszczone przez owady; por. poz. 19302, 21983

19329. **Ri bong sñing** – dosł. „serce królika”; źle zachowane części roślin, jasnobrązowe, gąbczaste

19330. **Lca ba** – por. poz. 19299; cienkie korzenie różnego kształtu, jasnobrązowe; „Rodzaj marchwi” (Das); silny zapach

19331. **Śra⁻ kha⁻nda** = śi ri kha ṇḍa (Das) – skr. Śrīkhaṇḍa, „drzewo sandałowe”; **Śi ri khan da** – *Fritillaria verticillata* Willd – korzeń (SLOV); owoce (cebulki), 1–2 cm długie; miąższ jasnobrązowy, skórka kremowa

19332. **Lcum rtsa** – nazwa kilku odmian rabarbaru: *Rheum officinale* Baill. – korzeń, liść, *Rheum palmatum* L. – korzeń, *Rheum undulatum*

L. – korzeń, liść; wyschnięte, ciemnobrązowe, zbutwiałe korzenie z białym nalotem; por. poz. 21936

19333. **ʼbri ta sa ʼdzin**, oznacza kilka gatunków: *Cuscuta europaea* L. – kwiat, *Polygonum aviculare* L. – trawa, *Polygonum convolvulus* L. – trawa; średnica 1–2 mm, proste, brązowe cienkie łodyżki, proszek roślinny, wewnątrz puste; „Roślina stosowana jako emetyk” (Das)

19334. **Bil pa, bil ba** – skr. vilva; również śrīphala; „owoc szczęścia”, „jabłko leśne” (Das); nazwa dwu gatunków: *Citrus medica* L. – owoc, *Cucurbita pepo* L. (dynia) – nasiono (SLOV); kilka drobnych kawałków, podobnych do korka, zasuszona skórka owocu, prawdopodobnie cytryny

19335. **Gur gum** – *Carthamus tinctorius* L. – okwiat (SLOV); skr. kuṅkuma, kaśmīraja, „pochodzący z Kaszmiru”; szafran, krokus; grupa kwiatów o żółtym kolorze (Das); wszechstronne stosowanie w medycynie: używany też do ofiar religijnych; proszek brązowo-rdzawy, żółte łuski, biały owoc 0,5 mm dł.

19336. **Ka ko la** – skr. Kakkola; *Amomum medium* Lour. – owoc kardamonu; „Owoc *Cocculus indicus*. Stosowane również na określenie kilku innych roślin” (Das); podłużne, brązowo-rdzawe owoce, 2–3 cm dł., o pomarszczonej skórce z podłużnymi rowkami, biały nalot

19337. **Spos dkar** – por. poz. 19260; przejrzyste, żółte, ciemnobrązowe i brunatne bryłki żywicy z białym nalotem, o silnym zapachu

19338. **Gser gyi me tog** – por. poz. 19245, 19256; prawdopodobnie owoce – okrągłe, o pomarszczonej powierzchni, brązowe i ciemnobrązowe, z ząbkami

19339. **Bu śel rtsi, pu śel tse**, skr. uśīra, – „pachnący korzeń *Andropogon muricatus*” (Das); *Iris flavissima* Pall. (kosaciec) – korzeń (SLOV); owoc (korzeń?) pokrojony w cienkie płatki szaroróżowe, żółte w ciasne kropki, skórka grub. 2 mm; silny, aromatyczny zapach

19340. **Śing tshva** = **śing tsha** (Das) – nazwa kilku gatunków: *Arabis hirsuta* Scop (gęsiówka) – trawa, *Arabis pendula* L. – trawa, *Cinnamomum cassia* Blume (chińskie drzewo cynamonowe) – kora, *Cinnamomum ceylanicum* Nees (cejlońskie drzewo cynamonowe) – kora; kawałek drewna i kory barwy ciemnobrązowej

19341. **Se yab** – *Cydonia sinensis* (Lodd.) Thonin – owoc (SLOV) (pigwa chińska); przepołowiony owoc, miąższ brązowy, ciemnobrązowa, pomarszczona skórka, dł. 4 cm; „Figa, skr. cicam” (Das)

19342. **Śning źo śa** – por. poz. 19228, 21924; owoce dług. 2–3 cm, pofałdowana czarna skórka, pestka brązowa; zwany też star bu – śliwa

19343. **Li śi** – *Eugenia caryophyllata* Thumb. – pąk (SLOV) (drzewo goździkowe), skr. lavaṅga, goździk (Das); łodyżki ciemnobrązowe o bardzo mocnym zapachu; goździki

19344. **G-yer ma** – *Xanthoxylum Bungei* Pl. – owoc (SLOV) (pieprz Bungego); „skr. vanamarica – pieprz gwinejski, także Capsicum” (Das); łuski dł. 5 mm, puste, ciemnobrązowe, również małe, okrągłe, brunatne owoce

19345. **Su gmił** (sug rmeł, sug smel – Das) – skr. sukšmaila, kardamon. SLOV: sug rmeł; *Amomum amarum* Lour. (gorzki kardamon) – owoc; *Eletharia cardaomum Whiete et Maton.* – owoc; okrągłe i podłużne orzeszki, dł. ok. 0,5–1 cm, wewnątrz ciemnobrązowy owoc kardamonu, łupina jasnobrązowa

19346. **Seng sden, seng ldeng** (Das) – nazwa kilku gatunków: *Rhamnus dahuricus* Pall. – kora, owoc, *rhamnus erythroxylon* Pall. – drewno, *rhamnus parvifolia Bge* – owoc, kora, drewno; „Skr. **svadira, Acacia katechu**” (Das); gałązki z ciemnobrunatnym rdzeniem; por. poz. 19306, 21986

19347. **Ba ru ra** – nazwa dwu gatunków: *Crataegus sanguinea* Pall. (głóg) – owoc, *Melia Toosendan* Sieb. et Zucc. – owoc, „Owoc *Terminalia bellerica*” (Das); w rzeczywistości *Terminalia bellerica* to tyb. **a ru ser po** „żółta arura”; por. poz. 21972; małe, okrągłe owoce o pomarańczowej skórce, barwy oliwkowej, por. poz. 21958

19348. **Chig thub** – *Physochlaina physaloides* L., G. Dom. – korzeń; pokrojony w plasterki korzeń, biało-żółty w przekroju, skórka ciemnobrązowa, średnica 1–3 cm, otwór w środku; por. poz. 19316

19349. **Phur nag** – *Artemisia Gmelini var. Viridis* – trawa (dosł. „czarny sztylet”); drobne części gałązek, listków i owoców, brązowawe; zielona odmiana piołunu

19350. – brak nazwy; okrągłe, ciemnobrązowe owoce, średnica 4 mm

19351. – brak nazwy; kawałki łądyg lub korzeni włóknistych, mleczno-żółtej barwy

19352. **Li ga dur** – *Bergenia crassifolia* L. Fritsch – korzeń; por. poz. 19174.; korzenie brązowe, skórka ciemnobrązowa z białym nalotem

19353. **A byag serjoms = a byag gzer 'joms** – nazwa kilku gatunków (uczep i starzec Kryłowa): *Bidens cernuus* L. – trawa, *Bidens radiatus* Thuill. – okwiat, *Bidens Tripartitus* L. – trawa, *Senecio Krylovii* Schisch. – trawa, *senecio crucifolium* L. – okwiat; rozdrobnione płatki i pręciki kwiatów, drobne, wąskie listki i kawałki łądyżek, miotełkowate, wehliste. rdzawo-beżowej barwy; por. też poz. 19249, 19236

19354. **'u su** – kilka gatunków: *Coriandrum sativum* L. (kolender) – owoc, *Linum baicalense* Jus. (len bajkalski) – nasiono, *Linum usitatissimum* L. – nasiono, „Nasiona kolendry” (Das); okrągłe i jasnobeżowe ziarenka o silnym zapachu, 1–2 mm, podobne do poz. 19291, tylko mniejsze

19355. **Sle tres** – *Sophora flavescens* Ait. – korzeń; korzeń rdzawobrązowy, rdzeń jaśniejszy; szerokie zastosowanie, co m.in. oddaje nazwa sanskrycka **viśvauşadhi** „zioło – panaceum”; „nazwa jakiegoś pnącza” (Das)

19356. **Brag žung** – skr. **giriĵā, silajātu** – „zrodzony przez skałę”, rodzaj smoły kopalnej, znajdującej w Lahul, w twardych kawałkach; „stosowane w gorączkach, chorobach nerek i narządów płciowych męskich” (Das); czarne bryłki jakby żywicy

19357. **Rgya rus** – „kość jelenia”; kawałek rogu, ukazujący gąbczasty rdzeń.

19358. **Kha ru tshva** – „czarna sól lekarska. Leczy wzdęcia, flegmę” (Das); drobny proszek popielatocząrnny z białymi grudkami

19359. **A gar go bsñid** – *Cinnamomum camphora* Nees. – drewno kamforowe; **a gar go sñod**; jeden z trzech rodzajów drzewa aloesowego – skr. **śimśapā agaru** (Das); kawałek drewna dł. 10 cm, beżowordzawe, o włóknistej strukturze i silnym, aromatycznym zapachu; por. poz. 19233, 19360, 19379

19360. **A gar** – por. poz. 19359, 19233, 19379; cienkie, płaskie wiórki drewna, jasnożółte i rdzawe; silny, aromatyczny zapach

19361. **mdung rtse dmar** – dosłownie „czerwony grot włóczni”; drobne bryłki minerału, różowo-perłowe o ostrych krawędziach

19362. **Sro lo** – „**sro lo dkar po** – biały sroło. SLOV: *Stellaria dichotoma* L. – korzeń; kawałki korzeni w jasnobrązowej rdzawej skórce, w środku kremowożółte, średn. 1 cm

19363. **Spang rgyan dkar po** – por. poz. 12219; okrągłe, żółtobrązowe kwiaty, rozdrobnione płatki i pręciki

19364. **Ma nu** – nazwa dwu gatunków: *Inula helenium* (l. dziewięciśil) – korzeń, *Paeonia albiflora* Pall. (piwonie) – korzeń; jasnobrązowe korzenie dł. 3–6 cm, pofałdowane, z białym nalotem, o silnym zapachu; por. poz. 19230

19365. **Sga dmar...btsa' sga : sga dmar** – „czerwony imbir”; twarde korzenie różnego kształtu, rdzawo-brązowe; por. poz. 21936; silny zapach imbiru

19366. **Ug chos** – *Gossypium herbaceum* L. (krzew bawełny) – nasiono oraz *Paeonia anomala* L. – nasiona, korzeń; por. również **ug chos ser po** „żółty ug chos” – *Thermopsis lanceolata* R. Br. – trawa (SLOV); podługne, brązowe ziarenka otoczone wełnistą, białą powłoką, dł. 5–8 mm

19367. **Cu gang** – skr. **wamśalocana**, „manna bambusowa”, substancja wydzielana przez kolanka bambusa; także nazwa rodzaju wapna; „stosowane w zapaleniu płuc i wrzodach” (Das); bryłki substancji mineralnej podobnej do kredy, z domieszką ziemi; chodzi zapewne o drugą wymienioną przez Dasa możliwość; SLOV nie podaje

19368. **Spru rtas** – nazwa kilku gatunków: *Angelica dahurica* (Fisch.) Benth. et Hook (dzięgiel) – korzeń, *Heracleum dissectum* Ldb. – korzeń, *Peucedanum salinom* Pall. – trawa; zbutwiałe, brązowe korzenie; „Korzeń ciemiernika czarnego” (Das)

19369. **'dzin pa** – *Aconitum napellus* L.S.T. – kwiat tojadu; kwiaty o niebieskich, wyblakłych płatkach oraz szarobeżowe łuski

19370. **Kanda kari** = **kaṅ ṭa kā ri** (Das), ka nda kar i (SLOV); skr. **kaṅṭakāri** – *Sambucus sibirica* Nakai (bez syberyjski); „dziki Rubus, również nazwa rośliny *Solanum jaquin*” (Das); kawałki trzciny łądygi, kilka kawałków drewna słomkowej barwy, dł. do 10 cm

19371. **Rtsa mkhris** = **dzā mkhris** (SLOV) – *Crepis tectorum* L. – trawa oraz *Crepis tenuifolia* Willd. – okwiat; biały, wełnisty puszek; cienkie płatki; gałązki, szypułki – rozdrobnione, brązowe i brunatne

19372. **Phu thu rtsi** – kawałki jakby wyschniętego makaronu, o barwie jasno-słomkowej, powierzchnia wysuszona, lekko chropowata, przezroczyste

19373. **Mkhaql ma žo śa** – por. poz. 19244; rozdrobniony owoc – łuski koloru szarobiałego, twarda, ciemnobrązowa zawartość

19374. **Spang spos** – por. poz. 19263; cienkie łądygi, kłącza i źdźbła o bardzo silnym zapachu

19375. **Bong dkar** – por. poz. 19303; bulwy stożkowate o czarno-brązowej skórce, w przekroju mlecznożółte; silny zapach; por. poz. 21975

19376. **Dung** – „muszla perłopława”; stosowana zarówno w stanie sproszkowanym jako lek, jak i naczynie do picia o własnościach magicznych; pity z niej płyn nie mógł szkodzić, nawet jeśli była to trucizna; kawałek białej kości (muszli?) z różowym odcieniem, o gładkiej powierzchni

19377. **ñe śing** – *Polygonatum officinale* All. – korzeń; por. poz. 21932; zniszczone części rośliny, częściowo sproszkowane, rdzawobrązowe

19378. **Thar nu** – por. poz. 19248, 19317; zbutwiałe części rośliny, jasno-beżowe

19379. **A gar nag po** – dosłownie „czarny agar”; por. poz. 19359, 19360, 19233; kawałki drewna, z zewnątrz gładkie i czarne, wewnątrz jasnobrązowe

19380. – brak nazwy; dwa wrzecionowate, ciemnobrązowo-fioletowe owoce o przekroju w formie pięcioramiennej gwiazdy, dł. 2,5 i 3 cm

19381. **Go sñid** – **go sñod** (SMAN, SLOV, Das); nazwa kilku gatunków: *Carum buriaticum* Turcz. (kmin buriacki) – owoc, *Carum carvi* L. (kminek zwykły) – owoc, *Anicum vulgare* Gaerth. (anyżek zwyczajny) – owoc, *Cnidium dahuricum* (Jacqu.) Turcz. – owoc, *Foeniculum vulgare* Mill – owoc; podłużne ziarenka dł. 5–7 mm, jasnobrązowe, podłużnie żeberkowane, podobne do kminku

19382. **Spang rtsi do** – nazwa kilku gatunków: *Saussurea alata* DC – okwiat, *Saussurea glomerata* DC. – okwiat, *Saussurea Amara* L. DC – trawa, *Saussurea parviflora* (Poir.) DC – trawa i okwiat; rozdrobnione kwiaty, wełniste owoce, żółte łuski, nasionka; kolor beżowo-brunatny

19383. **Bur smug** – „brązowy cukier”, por. poz. 19308; zbita, brunatna masa podobna do żywicy, z odłankami wtopionych gałązek

19384. **Sa 'bras** – *Citrus L.* – owoc *Nelumbium nucifera* Gnerl – nasiono lotosu orzechowego; okrągłe orzeszki brunatne, 1–2,5 cm; na łupinie szary nalot

19385. **A 'bras** – *Torreya nucifera* Sieb. et Zucc. – owoc; brązowe orzeszki, dł. 2,5 cm, pestka ciemnobrązowa z rdzawym nalotem

19386. – brak nazwy; ciemnobrązowe kawałki kory, rozdrobnione listki

19387. **Spa yag rtsa** = *ba yag rtsi* (SLOV): *Cirsium gmelini* Fisch. (ostrożeń Gmelina) – korzeń, *Viola dissecta* Ldb. (fiołek) – korzeń, *Viola variegata* L. – korzeń, *Viola variegata* Fisch. – korzeń; zniszczone, zbutwiałe, brązowe części roślin, część w proszku

19388. **s' dig srin** – „krab”; „leczy paraliż, choroby nerek i puchlinę wodną” (Das); pokruszone, jasnożółte skorupki raka lub kraba

19389. **Spra tho gu** = *spra thog* (SLOV, Das); nazwa kilku odmian szarotki: *Leontopodium leontopodioides* Willd. – okwiat, *Leontopodium pali-bainum* Bauer. – okwiat; zasuszone kwiaty szarotki

19390. **Dbang lag** – skr. **Indrahasta**, „dłoń Indry”; nazwa kilku gatunków: *Orchis latifolia* L. (storczyk) – kłącza, *Orchis militaris* L. – kłącza, *Orchis salina* Turcz. – kłącza, *Gymnadenia conopsea* L., R.Br. – kłącza; drobne, szarobezowe, częściowo sproszkowane kawałki korzeni

19391. **Par pa ta** – nazwa kilku gatunków: *Arabis hirsuta* Scop. (gęsiówka) – trawa, *Arabis pendula* L. – trawa, *Capsella bursa pastoris* L. (Medic.) – ptasznik pospolity, trawa, *Hypecoum erectum* L. – trawa, *Leptopyrum fumarioides* L. (Rchb.) – trawa; cienkie, drobne gałązki, grubsze listki i jasnobrązowe, nierozdrobnione płatki kwiatów

19392. **Dris mai' ge Sar** = **dres ma'i ge ser** (SLOV), nazwa kilku odmian: *Iris ensata* Thumb. – nasiona, *Iris flavissima* Pall. – kwiat, *Iris ruthenica* Ker.-Gawl. – kwiat; małe owoce rozmiaru 2–3 mm, pokryte czarną, błyszczącą łuską

19393. **Gser mdog a ru ra** – „arura o złotej barwie”, „Myrobylan” (Das); podłużne, podłużnie sfałdowane owoce dług. 3–5 cm; wewnątrz jaśniejsza pestka; por. poz. 21972

19394. **Jam 'bras** – „słodki owoc”; czarne, podłużne owoce, wewnątrz pestka jasnożółta; dł. 1–1,5 x 5–7 cm; skórka grub. 1 mm; aromatyczny zapach

19395. **Gla gar žo śa** – *entada scadens* C.Ktze – nasiono; ciemnoczerwony owoc w kształcie serca, skórka gładka z połyskiem 3 x 2,5 x 1,5 cm

19396. **Dan rog** – *Croton tiglium* L. – nasiono; ziarenka 1–1,5 cm, podłużne, łuska czerwobrązowa, same ziarenka brązowe, szare; „*Croton euphorbia*, owoc” (Das); por. poz. 19253

19397. **’ol me si** – niezidentyfikowana nazwa; pokrojone łądźki dł. 3–15 mm, o pomarszczonej korze jasnoszaro-brązowej, rdzeń biało-żółty, część sproszkowana

19398. **La phug** – *Raphanus dativus* L. – korzeń (rzodkiew); zbutwiałe części roślin, jasnobrązowe, o porowatej powierzchni

19399. **Mehal ma go yu** – *Areca katechu* L. (palma betelowa) – owoc; nieregularne kształty i podłużne, brunatne owoce z różowym cieniem, skórka pomarszczona, dł. 1–2,5 cm.

21923. **Ming can ser po** – *Inula britannica* L. – okwiat (dziewięciśl brytyjski); rozdrobnione, miotłkowate kwiaty o żółtych owocniach z czerwonym odcieniem, żółte łuski; **Ser po** – żółty; por. poz. 19235

21924. **Star bu** – nazwa kilku gatunków: *Berberis sibirica* Pall. – owoc, *Hippophae rhamnoides* L. (rokitnik) – owoc, *Prunus Mill.* (śliwa) – owoc; owoce podłużne dł. 1,5–2,5 cm, czarna skórka, por. poz. 19228, 19342

21925. – brak nazwy; bulwa, kształt podłużny, nieregularny, zasuszona, jasnobrązowa, z biało-żółtym nalotem; dł. 11,5 cm

21927. – kilka owoców: jeden taki sam jak 19264, cztery inne szaro-kremowe, dł. 2–3 cm, sfałdowane jak skorupa orzecha

21928. **Ńa physis** – muszla 5,5 cm, zewnętrzna powierzchnia szara, wewnątrz opalizująca; por. poz. 19376; siedem brodawkowatych narośli, cztery z nich z otworkami

21929. **Chu rtsi** – *Rumex Gmelini* Turcz. – korzeń; kawałki korzeni ciemnobrązowych o pomarańczowej skórcie, z żółtym nalotem

21930. **So ma ra dza** – skr. **somarasa** – *Abutilon theophrasti* Medic – nasienie; szarobrązowe małe nasionka, podobne do siemienia, 2–3 mm; por. poz. 19284, 21980

21931. **Btsod = brtsod** (SLOV) – *Rubia cordifolia* L. (marzanna sercolistna) – korzeń; korzenie bardzo cienkie, proste oraz grube, powykręcane; skórka brązowa, rdzeń mleczno-żółty

21932. **m ñe** (= **ra mñe**) – *Blethia hyacinthina* R. Br. – korzeń, *Polygonatum humile* Fisch. – korzeń, *Polygonatum officinale* All. – korzeń; por. poz. 19377, 19299; bulwy i korzonki (rozdzielające się włókienka o cienkiej skórcie)

21932. **puş pī ge ser** – por. poz. 19286; jasnobrązowe części roślin, prawdopodobnie owoce

21933. **Gangs thig** – dosłownie „kropla śniegu”; „Nazwa kamienia lub substancji mineralnej podobnej do kamienia, lecz gorączkę wątrobową” (Das); bryłki zlepione wapnem, części roślin; jasnożółta substancja ziarnista, zlepiona kredą

21934. **Chur srin sder mo** – dosłownie „pazur krokodyla” – *Selaginella involvens*; spr. – cała roślina; trawa lekarska „stosowana przy leczeniu trądu”

(Das); kępka rośliny o pokroju wrzосу, cienkie korzonki, jasnobrązowe; roślina jasnozielona

21935. **Lcum rtse = lcum** rtsa (SLOV, Das); kawałki korzenia koloru krwawego, 3 x 1,5 cm, 4 x 1 cm; zniszczone przez owady

21936. **Sga** – *Zingiber officinale* Rosc. – korzeń imbiru aptecznego; bulwy o nieregularnym kształcie, dł. 1–4 cm, żółta pomarszczona skóra; drobny, jasnobrązowy proszek; aromatyczny zapach; por. też 19365

21937. **Tshal = mtshal** (?) – por. poz. 19206; biały proszek o smaku ługowatym, grudki

21938. **Brag rgya ha bo** – zapewne = **brag skya ha po** (SLOV); *Dryopteris fragrans* Schott. (narecznica pachnąca) – liść, *Woodsia glabella* R. Br. – rodzynki; brązowe, z odcieniem fioletowym, cienkie łodyżki i pokruszone listki

21939. **Tsandan dmar** – por. poz. 19246; sękaty drewno barwy czarnej, z odcieniem fioletowym

21940. **Ba śa ka** – por. poz. 19279; rozdrobnione listki, małe ziarenka, gałązki; szare, jasno- i ciemnobrązowe

21941. – brak nazwy; kwiaty ostowate o wełnistych, żółto-czerwonych nasionach, łuskowate płatki barwy słomkowej

21942. **a krong** – „gatunek paproci” (Das); **a grong dkar po** – dwa gatunki: *Stellaria palustris* Ehrh. – korzeń, *Arenaria capillaris* Poir. – korzeń; korzenie, kłącze pomarszczone, skórka jasnobrązowa, rdzeń mlecznożółty, dł. 2–5 cm, grub. 2–8 mm

21943. **Yung ba** – *Curcuma longa* L. – korzeń kurkumy; kłącza jasnożółte z naroślami, dł. 2–4 cm, podłużne, w formie kłów

21944. **Ze ra dkar** – *Lactuca scariola* L. – białe owoce oraz *Peucedanum vaginatum*; podobne do kminku, płaskie, drobne ziarenka, dł. 4–5 mm, jasnobrązowe; por. poz. 19193, 19304

21945. **Śug tsher** – nazwa kilku gatunków: *Empetrum nigrum* L. – trawa, *Juniperus communis* L. (jałowiec) – gałęzie i igliwie, *Juniperus dahurica* Pall. – szyszki i igliwie; wysuszone igły jałowca, małe, drobne, brunatne owocki

21946. **Yu gu śing** – ogólna nazwa kilku odmian: **yu gu śing dkar po** (biała) – *Cacalia hostata* L. – trawa; wyciąg zeń nazywa się **yu gu, śing khandā, yu gu śing senon po** (niebieska) – *Veroniva dahurica*, ster. – korzeń, i *Veroniva longifolia* L. – trawa (przetacznik); cienkie, ciemnobrązowe, rozdrobnione łodyżki; listki i owoce; część sproszkowana

21947. **Rtsa śing kun** – „korzeń śing kun”; por. poz. 19280, 21979; orzeszki podłużne, dł. 3 mm, o pomarańczowej łupinie jasnobrązowej

21948. **Padma ge ser** – por. poz. 19288; kawałek metalu (żelaza), okrągły, ścięty z jednej strony, rdzawobrązowy, nazwa pomylona

21949. **brug rus** – dosłownie „kość smoka”; trzy kawałki minerału z widocznym uwarstwieniem białym i żółtym, nierówna, ostra powierzchnia

21950. – brak nazwy; owocnie po nasionach kielichowate, cienka łodyga, ciemnobrązowe

21951. **Sdabs seng** = **stab seng** (SLOV); *Encommia ulmoides* Oliv. – kora, pędy; chińska gutaperka; kawałki pokręconej kory, kolor brązowy

21952. **Šu dag dkar po** – „šu dag biały” – por. poz. 21953; bryłka nieregularnego kształtu; korzeń dł. 2,5 x 1 cm, brązowy, o pomarszczonej skórcie z kremowożółtym nalotem

21953. **Šu dag** = **šu dag nag po** (SLOV) – „šu dag czarny”; *Acorus calamus* L. (tatarak) – korzeń (SLOV); korzeń dł. 5–6 cm, średnica 1 cm, skórka pomarszczona, skręcona śrubowo; por. poz. 21952

21954. **Mon char** – *Ginkgo biloka* L. – nasiono oraz *Quercus Mongolia* Fisch. – owoc (dąb mongolski), „**mon cha ra**. Jego żołądźce wstrzymują krwawienie” (Das); podłużne i okrągłe, jasnobrązowe żołądźce, dł. 2 cm

21955. **Ar khra** – kawałek drewna dł. 6 cm, miękkie, włókniste, szarozółte

21956. **Gzi ma** – *Tribulus terrestris* L. – owoc; stwardniałe owoce (nasiona) z ostrymi kolcami

21957. **Gi wang**, zw. również **gi hang** – „żółty pigment stosowany przy zwalczaniu pasożytów (robaków). Jest to konkrekcja, spotykana we wnętrznościach pewnych zwierząt, stosowana też w chorobach oczu. Zmieszana z miodem daje moc jasnowidzenia, np. przy wykrywaniu skarbów” (Das); por. poz. 19315; żółty proszek, małe grudki o drobnej granulacji

21958. **Skyu ru ra** – *Crataegus pinnatifida*, Bge (głóg) – owoc, *Malus baccata* L. Borkh. – owoc, *Malus pallasiana* Jus. – owoc (SLOV); ciemnobrązowe owoce, pokrojone w plasterki; kilka pestek; por. poz. 19229, 21972

21959. **Dal li** – por. poz. 19283; kawałki ciemnobrązowej kory, łuski jasnobrązowe, owoce podobne do szyszek; por. też poz. 21963

21960. **Rgya mtsho Ibu ba** – skr. **samudraphena** „piana morska”; pokręcone skorupki biało-żółte, zewnętrzna warstwa pokryta drobnymi brodawkami, pod nią substancja uwarstwiona, porowata

21961. **Stag śa** – *Oxytropis BC*, *Oxtropis filiformis* DC; odmiany: czerwony, błękitny, niski, czarny, biały; „Trawa, rosnąca na pastwiskach, o liściach podobnych do liści grochu” (Das); rozwidlone, jasnobrązowe, długie, włókniste korzenie, część łodyg koloru słomy; kwiatostany żółto-zielonkawe

21962. **Ru rta** – *Costus speciosus* (Das); SLOV nie podaje; często wymieniane w SMAN; dwa zdrewniałe kawałki korzenia dł. 8 i 10 cm o cienkiej, ciemnobrązowej skórcie, rdzeń włóknisty, rdzawo-beżowy; por. też poz. 19326

21963. **Žu mkhan** – nazwa kilku gatunków: *Eriobotrya japonica* Lindl. – liść, *Rhododendron aureum* Georgi – liść, *Thelycrania* (Cornus) alba

L. Pojah. – liść; „Orzech arekowy” (Das); długie, jasnobrązowe liście z czerwonym odcieniem, spodnia strona pokryta jasnobrązowym wełnistym meszkiem; por. też poz. 19283, 21959

21964. **Ś nagar** – dosł. „słodkie drzewo”; *Glycyrrhiza uralensis* Fisch. (lukrecja) – korzeń; w słoiku kilka białych grudek łupliwych, podobnych do kredy; 2–4 cm

21965. **Smag** – *Padus asiatica* Kom. (czeremcha) – owoc; w słoiku kremowe grudki, miękkie, porowate

21966. **tsandan dkar po** – *Santalum album* L. – drewno („biały sandał”); kawałki jasnożółtego drewna

21967. **La la phud** – nazwa kilku gatunków: *Conioselinum vaginatum* (Spreng/Thall) – owoc, *Lepidium apelatatum* Willd. (pieprzyca) – trawa, *Peucedanum salinom* Pall. – nasiona, *Saposhnikovia (Sibir.) (divaricata)* Tarcz. Schisch. – owoc; małe, podłużne ziarenka, dł. 2 mm, z jasnobrązowymi paskami; podobne do kminku

21968. **Bdug mo ñing** – zapewne **dug mo ñung** (SLOV): *Antitoxicum sibiricum* L. Pobed. = *Vincetoxicum sibiricum* L. Dcne. – owoc, *Cynoctonum purpureum* (Pall.) Pobed. – owoc; owocnie jasnożółte, wrzecionowate, wewnątrz ziarenka dł. 5 mm, płaskie, koloru ciemnobrązowego z wełnistym puszkciem

21969. **Ba li ka** – nazwa dwu gatunków: *Akebia quinata* Dcne. – lodyga, *Menispermum dauharicum* DC. – trawa; pokrojone korzenie szarobrązowe, średnica 0,8–2,5 cm; w przekroju promieniście biegnące linie oraz otworki

21970. – brak nazwy; grudki brunatnej, zbitej masy, kilka kawałków lupiny po owocu; zapach wyschłego, słodkiego owocu

21971. **Sbru nag** = **spru nag** (SLOV) – *Heracleum dissectum* Ldb. – owoc; sproszkowane i zbutwiałe części gałązek, brązowe, jasnobrązowe

21972. **A ru ra** – *Terminalia cebula* Retz. – myrobalan. (Das, SLOV); jeden z najważniejszych owoców w medycynie tybetańskiej, o charakterze nieledwie symbolicznym; na wyobrażeniach ikonograficznych trzyma go w rękach „Budda medycyny” (tyb. **Sans rgyas smen gyi bla baidurya’i ’odkyi royal po** – „Najwyższy Budda medycyny, król świetlistego nefrytu”); inne nazwy: **a ru, ra nag sun, bdud rtsi a ru ra, sgem sul mang a ru ra, ’phel byed a ru ra, ’jig me a ru ra** (SLOV); jeden z grupy trzech owoców słodkich: **a ru, skyu ru, ba ru.**; por. poz. 19347, 21958, 19393; owoce podłużne o ciemnobrązowej, pomarszczonej skórce, dł. od 3–4 cm; podłużnie żeberkowane

21973. **rgusn’brum** – *Vitis vinifera* L. – rodzyнки; stosowane w chorobach płuc i gorączce; owoce podłużne, brązowe, dł. 1 cm, pomarszczona skórka, gąbczaste, zmarszałe

21974. **Spyang cher** – **spyang tsher** (Das, SMAN): *Carduus crispus* L. – korzeń (oset); stosowany dla ściągania flegmy; kwiaty ostu, żółte owocnie z łuskami

21975. **Sman chen** – *Aconitum napellus* L.s. l. – korzeń tojadu; por. poz. 19303, 19375, 19281

21976. **Pi pi ling** – skr. **pippali** – *Piper longum* L. (pieprz); nasiona małe, czarne, kuliste w podłużnych torebkach

21977. **'bris smug** – chodzi może o **'bri mog** (SLOVo – *Lithespermum erythrorhizon* Sreb. et Zucc. (nawrót) – korzeń i *Macrotomia* sp. – korzeń; gałązki o kilkuwarstwowej korze, brązowo-fioletowa; intensywny zapach, to samo co poz. 19294

21978. **Lba (=va?) glo** – „płuca lisa”; zniszczone, prawdopodobnie nadziemne części jakiejś rośliny, brązowe, gąbczaste

21979. **Sing kun** – *Caesalpinia septaria* Roxb. – drewno oraz *Ferula assafoetida* L. – żywica; kilka bryłek żywicy koloru brunatnego; por. poz. 19280, 21947; zapach dość nieprzyjemny, podobny do nieświeżej cebuli

21980. **So ma ra dza** – poz. 21930, 19284; okrągłe, jasnobrązowe, podłużne i ciemnobrązowe ziarenka

21981. **Spal rgyab** – nazwa niezidentyfikowana; dwa przepołowione owoce o średnicy 3,5 cm, podobne do cytryny, skórka gruba, brązowa, pomarszczona

21982. **Hong len ser po** – nazwa kilku gatunków: *Coptia anemonefolia* Sieb. et Zucc. – korzeń, *Scutellaria baicalensis* Georgi – korzeń, trawa, *Thalictrum flavum* L. (rutka żółta) – korzeń, *Thalictrum minus* L. (rutka mała) – korzeń, „skr. vaṇḍa”. *Epidendrum tessellatum*” (Das); twarde, brązowożółte kłaczka o chropowatej, pofałdowanej powierzchni (ser po – „żółty”)

21983. **Cing yang ho** = **ci yang hva** (SLOV): *Caragana microphylla* (Pall.) Lam. – kwiat; por. też poz. 19328; listki i gałązki, prawdopodobnie owoce rozdrobnione, rdzawobrązowe, dł. 0,5–1 cm

21984. **Utpala** – por. poz. 19199, 19175; ziarenka beżowe i popielate, czarne, dł. 2–3 cm, w kształcie serca

21985. **Ba sbru ba** – por. poz. 19282; stwardniałe korzenie dł. 5 cm, średnica 2,5 cm, o powierzchni pokrytej białym nalotem i o intensywnym zapachu

21986. **Seng lden khanda** = **seng ldeng khanda** (SLOV) – *Santalum album* L. – wyciąg; grudki koloru brunatnego, jakby żużel albo żywica; słaby zapach

21922. **rdo žo** – wapno (gaszone i niegaszone); brak zawartości

21927. **Dza Ti** – właściwie **dz ātī** – skr. **jātī** – „gałka muszkatołowa”; *Myristica fragrans* Houtt. – owoc; brak zawartości

III. PODRĘCZNE KOMPENDIUM LEKARSKIE W JĘZYKU TYBETAŃSKIM

Poza opisanym wyżej zbiorem aptecznym w Muzeum Etnograficznym w Krakowie znajduje się bardzo interesujące i obszerne podręczne kompendium lekarskie w języku tybetańskim. Pochodzi ono, jak i kolekcja apteczna, ze zbiorów J. Talko-Hryniewiczza i stanowi logiczne jej uzupełnienie: znaczna większość wymienionych w II części niniejszej pracy leków występuje w tekście kompendium.

Napisane jest ono w języku tybetańskim, czarnym atramentem, w piśmie (na ogół bardzo starannym, miejscami nawet pięknym) dbu can, na 102 podłużnych kartkach formatu 43,5 x 17 cm rosyjskiego papieru, opatrzonego wytłoczonym w języku rosyjskim napisem FABRIKI SUMKINA po obu stronach karty – w sumie 202 strony plus karta tytułowa. Na każdej stronie tekstu zasadniczego jest 13 wierszy. Ogólny stan zachowania rękopisu określić należy jako dobry.

Tytuł, umieszczony na pierwszej stronie, brzmi: **Sman gźung khungs ma Rams las nad kyī rtags bcos sogs thor bur 'byung ba phyogs gcig tu bsgrigs pa gces btus sñing nor žes bya ba bźugs so**, co znaczy „esencja bogactwa serca [czyli] w jednej księdze zebrane z dzieł medycznych opisy symptomów [rtags] chorób i sposobów ich leczenia”. Jak wynika z kolofonu, autorem dzieła – opartego m.in. na takich klasycznych traktatach medycznych Tybetu i Indii, jak rGyud bži, bKa' rgya ma lekarza tybetańskiego Dar mo sman rams, bDud rtsi'i thig pa (aut. słynnego Sum pa mkhan po) i innych, zawartych np. w tybetańskiej wersji kanonu buddyjskiego, zw. Tańdzur (bsTan 'gyur) – jest lama bLo bzang chos 'phel (co w sanskrycie brzmiałoby Sumatidharmavardhana), znany w Mongolii i pochodzący ze znakomitego rodu uczony oraz lekarz, działający pod koniec XIX i na początku XX wieku⁶.

Za jego radą i w myśl jego wskazówek książkę uzupełnił i poprawił bliżej nieznany Sumati saddharma bidzaya (vijayā), co znów odpowiadałoby tyb. bLo bzang chos kun las royal. To, a także inne okoliczności świadczą, że kompendium powstało na terenie Mongolii w końcu ubiegłego wieku, ewentualnie z początkiem naszego stulecia.

Omawiany podręcznik był na terenie Mongolii dość popularny, poza nią, jak się wydaje, nie należy do znanych. Jego znaczenie naukowe jest

⁶ Powyższej informacji udzielił mi prof. dr Rinczen Yügsiyebü z Ułan-Bator; serdecznie mu za to dziękuję.

poważne z dwu powodów: po pierwsze, tradycyjnie od pokoleń powtarzane teorie, techniki i praktyki autor wzbogaca o własne doświadczenia i obserwacje lekarskie (dzięki czemu, jak sam mówi, podręcznik będzie szczególnie pomocny młodym, niezbyt jeszcze doświadczonym lekarzom), po drugie, jest to jedno z ostatnich kompendiów medycyny tradycyjnej, sporządzonych tuż przed inwazją na tereny Azji Środkowej nowoczesnej nauki i praktyki medycznej. Dlatego też można go uważać za *sui generis* podsumowanie długiego, bo liczącego ok. 2000 lat, rozwoju i ewolucji medycyny indo-tybetańskiej.

Podręcznik składa się ze 121 rozdziałów (le'u) o różnej objętości. Ich budowa wewnętrzna jest podobna: najpierw wymieniane są przyczyny choroby – pierwotna i wtórna, następnie zamieszczony zostaje opis symptomów, potem sposoby zwalczania choroby (nad bcos), wyliczenie leków potrzebnych do kuracji, sposoby ich zastosowania, dozowanie, itd. (tu właśnie zdaje się ujawniać osobisty wkład autora do praktyki lekarskiej).

Poniżej podaję szczegółowy opis treści podręcznika w następujący sposób: kolejny numer rozdziału, numeracja tybetańska stron rękopisu, tytuł rozdziału w języku tyb., transliterowany na alfabet łaćniński, tłumaczenie tytułu i ewentualnie inne objaśnienia. W cudzysłów ujęto cytaty z odpowiedniego rozdziału.

1. /s. 1–5/ **rlung nad**. Ogólne omówienie chorób z grupy **rlung** (wywołanych przez zaburzenia funkcji **rlung**); ponadto rozdział zawiera na samym początku krótkie streszczenie całego dzieła i wyliczenie wszystkich rozdziałów
2. /s. 5–7/ **mkhris pa'i nad**; choroby z grupy **mkhris pa** (por. j.w.)
3. /s. 6–11a/ **bad kan nad**; choroby z grupy **bad kan nad** (por. j.w.)
4. /s. 11a–12a/. **ma žu ba**; niestrawność a zła przemiana materii
5. /s. 12a–14/ **geong chen skran nad**; chroniczne obrzmienia (nowotworowe?)
6. /s. 14–15a/ **skya rbab sogs**; bliżej nieokreślone; „Należące do grupy 6 chorób chronicznych [geong Chen]” (Das); może też chodzić o choroby nowotworowe
7. /s. 15a–16a/ **ri thang mtshams**
8. /s. 16a–17a/ **gal mdo**
9. /s. 17a–17a/ **tsha ba spyi**
10. /s. 17a–18/ **ma smin tsha ba**
11. /s. 18–18a/ **rgyas tshad**
12. /s. 18a–18a/ **stongs tshad**
13. /s. 18a–19/ **gab pa'i tshad ba**
14. /s. 19–19a/ **rñings tshad** (Das: sñings tshad „gorączka sercowa”)

15. /s. 19a–20/ **rñongs tshad**
16. /s. 20–20a/ **'grams tshad**
17. /s. 20a–21/ **'khrugs tshad**
18. /s. 21–21a/ **rims tshad**; choroba zaraźliwa, epidemiczna, wywołwana przez brud (Das: gorączka tyfusowa)

Pozycje 7– 18 – są to różne rodzaje „gorączki” (tsha ba), Das wymienia ich 16 rodzajów

19. /s. 21a–23a/ **'brum bu'i nad**; „Objawy podobne do rims tshad”.
20. /s. 23a–24/ **beg ge**; odra; są jej trzy rodzaje: biała, czarna i pstrokata (Das)
21. /s. 24–24/ **cham pa'i nad**; schorzenie reumatyczne. Według Dasa należy do grupy tsha ba
22. /s. 24–25/ **cham pa'i nad klad gzer**; strzykanie w głowie (Das); niektóre teksty zaliczają je do chorób epidemicznych
23. /s. 25–25a/ **gag nad**; obrzęk w gardle; chodzi, jak się zdaje, o zapalenie migdałów
24. /s. 25a–25a/ **gzer thung** = gzer thug (Das); Das zalicza do grupy chorób epidemicznych
25. /s. 25a–26/ **gñan glang**; według Dasa choroba epidemiczna
26. /s. 26–26/ **rgya gzer**; u Dasa – gorączka tsha ba
27. /s. 26–26/ **me dpal**; dosłownie „święty ogień”; u Dasa **me dbal** – „choroba skóry, swędzenie, zapalenie skóry”
28. /s. 26–26a/ **rmen bu'i nad**; zastarzałe wrzody lub obrzmienia skóry (Das)
29. /s. 26a–26a/ **ñva log**; choroba bliżej nieokreślona, charakteryzują ją m.in. wymioty i rozwolnienie
30. /s. 26a–27/ **lhog pa**; „wrzody, zwłaszcza rakowate. Obrzmienia twarde, czarne u szczytu”
31. /s. 27–27a/ **'bras nad**; choroba ryżowa; „powstaje, gdy gorączka **gñan** wejdzie do ciała, kości i żył”
- /s. 27a–27a/ **'dzum bu ltag dgye** = 'dzum ltag dgye (Das); grymas, sardoniczny uśmiech, skrzywienie ust (prawdopodobnie rodzaj paralizu)
32. /s. 27a–28a/ **mkhris pa rtsar rgyug**; przeniknięcie żółci do naczyń krwionośnych
33. /s. 28a–28a/ **nang lhog**; obrzęki wewnętrzne
34. /s. 28a–29/ **gñan kha med**
35. /s. 29–29/ **gñan khyam bu nag**
36. /s. 29–29/ **gñan 'bar 'bur**
37. /s. 29–29a/ **gñan rna rtsa phus 'debs**

38. /s. 29a–29a/ **gñan dam ru** (Das: ngam ru)
39. /s. 29a–30a/ **gñan nad rkun po**
40. /s. 30a–31/ **mgo nad**; „choroby głowy”
41. /s. 31–31a/ **mgo srin.**; „robaki w głowie”
42. /s. 31a–33/ **mig nad**; „choroby oczu”
43. /s. 33–33a/ **rna ba’i nad**; „choroby uszu”
44. /s. 33a–34/ **sna nad**; „choroby nosa”
45. /s. 34–35/ **kha nil so lce gre sogs kyi nad**; „choroby jamy ustnej, dziąseł, zębów, języka, gardła itd.”
46. /s. 35–37/ **bad kan gre ’gag dan lba ba**; „zaczopowanie gardła flegmą i obrzęki”
47. /s. 37–37a/ **sñing nad** „choroby serca”; „przyczyny: zmartwienia, zdenerwowanie, melancholia, nieregularne posiłki i sen, gniew”
48. /s. 37a–37a/ **khrag rlung stod ’tshangs**
49. /s. 37a–38a/ **glo nad**; „choroby płuc”
50. /s. 38a–39/ **mchin nad**; „choroby wątroby”
51. /s. 39–39a/ **mcher nad**; „choroby śledziony”
52. /s. 39a–40/ **Mkhal nad**; „choroby nerek”
53. /s. 40–40a/ **pho ba’i nad**; „żołądek”
54. /s. 40a–40a/ **rgyu ma’i nad**; „choroby jelit”
55. /s. 40a–40a/ **long nad**; „choroby wnętrzości”
56. /s. 40a–41a/ **gcin ’gag nad**; „zatrzymanie moczu”
57. /s. 41a–41a/ **gcin sñi’i nad**; Das: prawdopodobnie rzeźączka; chodzi prawdopodobnie o chorobę układu moczowego, bo polega na częstym i mimowolnym oddawaniu moczu, a powstaje „z wilgoci, jedzenia potraw słonych i zbyt słodkich oraz ciężkich”
58. /s. 41a–41a/ **bsam se’i nad**; „choroba nasieniowodów”
59. /s. 41a–42/ **dri ma ’gag pa’i nad**; obstrukcja
60. /s. 42–42/ **gžang ’brum**; hemoroidy
61. /s. 42–42a/ **pho mtshan nad**; choroby weneryczne; przyczyna– „nadmierne folgowanie żądzy”; chodzi prawdopodobnie o rzeźączkę
62. /s. 42a–42a/ **mo tshan nad**; jak wyżej, tylko w odniesieniu do kobiety; przyczyna: „zbyt częste spółkowanie”
63. /s. 42a–43/ **rlig rlugs**; obrzmienie jąder
64. /s. 43–43/ **mtshan par rdol ba’i nad**; choroba pojawiająca się w organach płciowych
65. /s. 43–44/ **skad ’gags**; zaburzenia mowy
66. /s. 43a–43a/ **yi ga chus pa’i nad**; odraza przy jedzeniu
67. /s. 43a–44/ **skom nad pa dang skyigs bu’i nad**; dosłownie „wyschnięcie języka, zaburzenia mowy”

68. /s. 44-44a/ **dbugs mi bde ba'i nad**; utrudnienie w oddychaniu, powstające wskutek blokowania dróg oddechowych przez flegmę
69. /s. 44-44a/ **glang thabs**; kolka, skurcze żołądka (Das)
70. /s. 44a-44a/ **srin nad**; robaki
71. /s. 44a-45/ **skyugs dang 'khru nad**; krwotoki i wymioty
72. /s. 45-45a/ **'bam dreg grum**; **Dreg 'gum** to „podagra”, **'bam** znaczy „gnić, psuć się”; chodzi więc może o chorobę Bürgera
73. /s. 45a-46/ **chu ser**; żółtaczka
74. /s. 46-46a/ **lpags nad**; choroby skóry
75. /s. 46a-47/ **rtsa dkar kyi nad**; choroby naczyń krwionośnych
76. /s. 47-48a/ **ce spyang mgo sogs nad**; dosł. „wilcza głowa i inne choroby”, „wilcza głowa” – jedna z chorób wywołanych przez **rlung**
77. /s. 48a-49/ **tsher lhog nad**; ostre bóle i obrzęki, pojawiające się np. po brodzeniu w wodzie
78. /s. 49-49/ **surya 'i nad**; przyczyna – uderzenie krwi (**khrag 'phel**)
79. /s. 49-49a/ **bse dri nu ma skrang dang pho mtshan 'gas skrang**; obrzęk piersi (u kobiet) i genitaliów (u mężczyzn)
80. /s. 49a-50/ **byis pa 'i nad**; choroby dziecięce
81. /s. 50-51a/ **mo nad spyi**; ogólnie o chorobach kobiecych
82. /s. 51a-52/ **mo nad kha 'thor ba**; „różne o chorobach kobiecych”
83. /s. 52-52a/ **mo nad phal ba**; o przypadłościach kobiecych w okresie pokwitania
84. /s. 52a-52a/ **byis pa bcas rtags ñer spyod**; postępowanie przy porodzie
85. /s. 52a-56/ **rma nad**; rany i obrażenia
86. /s. 57-58/ **sbyar dug 'gyur dug dngos dug sa dug**; trucizny otrzymane przez zmieszanie, trucizny (jady) z mięsa itd.
87. /s. 58-59/ **khyi dug**; dosł.: „psi jad”; mowa o wściekłości
88. /s. 59-59/ **'phyi ba 'i nad**; „jad świstaka” (zatrucie po zjedzeniu mięsa chorego świstaka)
89. /s. 59-60a/ **bse dug**; syfilis. (Sem.)
90. /s. 60a-61/ **mdze nad**; trąd
91. /s. 61-61a/ **'byung po 'i gdon dang mer kha**. **'Byung po 'i gdon** to skr. **bhu** ta graha, demony wywołujące różne choroby; **mer kha** – niezidentyfikowana choroba
92. /s. 61a-62/ **smyo byed brjed byed**; szaleństwo i utrata pamięci
93. /s. 62-62a/ **gza 'yi gdon**; demon epilepsji
94. /s. 62a-62a/ **bcud len bstan pa**; o eliksirach, wyciągach
95. /s. 62a-64/ **rtsa la brtag pa**; badanie pulsu, sztuka, z której słynele lekarze tybetańscy; przejęto ją z Chin

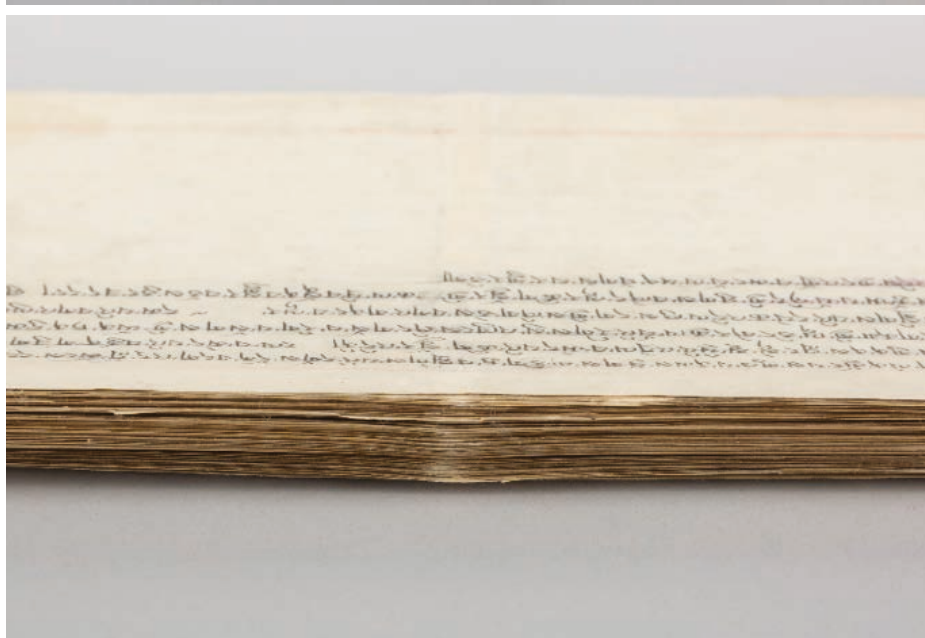
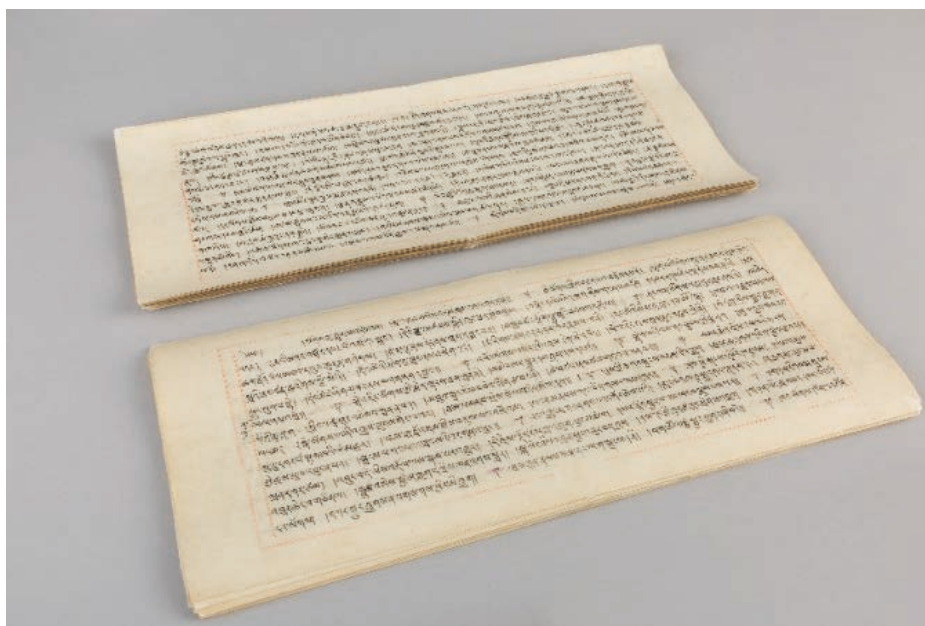

96. /s. 64–65/ **chu la brtag pa**; badanie moczu
97. /s. 65–65a/ **thang**; nalewki, wywary do popijania leków
98. /s. 65a–73a/ **phye ma**; o lekarstwach sproszkowanych
99. /s. 73a–73a/ **thun gsum ril bu dang lde gu**; trzy rodzaje pigulek i syropy
100. /s. 73a–74/ **smān mar**; lekarstwa płynne
101. /s. 74–75/ **thal smān dang khaṅḍa**; proszki, pudry, syropy
102. /s. 75–77/ **bśāl smān**; środki przeczyszczające
103. /s. 77–77a/ **skyugs pa**; środki na wymioty
104. /s. 77a–78/ **sna smān**; lekarstwa do nosa
105. /s. 78–79/ **ʼjam rtsi dang ni ru ha**; lewatywa
106. /s. 79–79a/ **rtsa sbyongs**; czyszczenie żył
107. /s. 80–83/ **gtar ga**; puszczenie krwi
108. /s. 83–85/ **me btsaʼ**; przypalanie
109. /s. 85–87/ **gdugs dang byung lums**; kąpiele
110. /s. 87–87a/ **smān la kha tshar ʼdebs pa**; substancje dodawane do lekarstw
111. /s. 87a–88/ **rlung mkhris bad kan gyi byed las**; o czynnościach (funkcjach) „wiatru”, żółci i flegmy
112. /s. 88–89/ **zas tshod sogs**; o diecie itd.
113. /s. 89–89a/ **dus kyī spyod lam**; pory roku, ich związek z chorobami i terapią
114. /s. 89a–89/ **smān gyi sdom ming**; nazewnictwo leków
115. /s. 90–95a/ **smān gyi nus pa**; o mocy leków, ich działaniu
116. /s. 95a–96a/ **smān ʼdul tshul**; sposoby przeciwdziałania lekom
117. /s. 96a–97a/ **chu tshan rigs lngaʼi ngos ʼdzin dang bsten tshul**; o pięciu rodzajach gorących źródeł, rozpoznawaniu ich i wykorzystywaniu
118. /s. 97a–98/ **ʼkhrul gźi sel tshul dang gtso bor bzug dgos ñer mkho ʼga ʼžig**; przyczyny błędów w leczeniu i o tym, co w pierwszym rzędzie należy brać pod uwagę (sc. przy stawianiu diagnozy i leczeniu)
119. /s. 98–99a/ **ldan nad ma žu dug thabs ʼkhrugs bang bsdongs pa dang grang baʼi nad dang khrag nad**; choroba policzków, zła przemiana materii, zatrucia, przeziębienia, choroby krwi
120. /s. 99a–100a/ **ʼbras rigs ske ʼphreng dang phol mig sogs gdug can nad rnam**; ropnie na szyi, uszach i inne stany zapalne

S. 100a–101 – kolofon

Rękopis: Traktat medyczny (Apteczka tybetańska), *Btsum-gzungs Bande Ble-bzang Chos-el*, Mongolia, przełom XIX i XX w., ze zbiorów Muzeum Etnograficznego w Krakowie. Fot. Marcin Jędrzyak, © Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie

